

ETNICITEIT IN SCHOOLBOEKEN VOOR DE BRUGKLAS: REPRESENTATIE EN STEREOTYPERING

Judi Mesman

Daudi van Veen

Tessa van de Rozenberg

Lucie Zicha

Marleen Groeneveld

© 2019 Universiteit Leiden

VOORWOORD

Begin 2018 startte ons team van het *Societal Challenges Lab* aan een onderzoeksproject naar de representatie en stereotypering van mannen en vrouwen in schoolboeken. De resultaten van dit onderzoek zijn online te vinden in het rapport 'Representatie en stereotypering van mannen en vrouwen in schoolboeken voor de brugklas'. Bij aanvang van dit onderzoek werd besloten niet alleen naar sekse te kijken, maar ook etniciteit mee te nemen in de analyses. Het voorliggende rapport beschrijft de resultaten van dat deel van het onderzoek. Het schoolboekenproject maakt onderdeel uit van een breder onderzoeksprogramma naar de intergenerationele overdracht van stereotypen in opvoeding en onderwijs.

Toen de eerste contouren van het analyseplan zich begonnen af te tekenen, was de vraag hoe het team het beste toegang zou kunnen krijgen tot de lesmaterialen. De Directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW) bracht het team in contact met Stephan de Valk, directeur van De GEU - de brancheorganisatie voor aanbieders van leermiddelen, toetsen en educatieve dienstverlening in Nederland. Beiden wil ik bedanken voor hun steun voor dit project. De uitgevers zelf - Noordhoff uitgevers, Malmberg, Thieme Meulenhoff, CITO en Plot26 – wil ik hartelijk bedanken voor hun zeer behulpzame bijdrage aan het project in de vorm van het beschikbaar stellen van relevant materiaal én in de vorm van constructieve open gesprekken over de opzet en voorlopige resultaten van het onderzoek. Iedere uitgever ontvangt naast dit algemene rapport een gepersonaliseerd rapport over de eigen schoolboeken. Van het ministerie van OCW ontving het team een beperkte financiële bijdrage voor het voorbereiden en uitvoeren van expertmeetings over de uitkomsten van het onderzoek te financieren. Het onderzoeksteam is ook veel dank verschuldigd aan Gerrit Bloothoofd en David Onland van het *Utrecht Institute of Linguistics OTS*, die uitermate behulpzaam (en snel!) zijn geweest in het leveren van informatie over de herkomst van duizenden voornamen.

Ten slotte wil ik graag alle studenten hartelijk bedanken die hebben bijgedragen aan het coderen van de schoolboeken: Merle Beerens, Jana van den Berg, Karima el Bouchtoubi, Lonneke Bruijnink, Eric Craaijo, Louka Fischer, Emma Frik, Danielle Groot, Mariel de Groot, Emilie Hagen, Tijmen Henkes, Dionne van Kesteren, Manouk van de Klundert, Jasmijn van de Rozenberg, Eva Vlak, Desirée Vogler, Daphne Volwater, Carlijn Vree, Jara Willems en Tirza Wongsosemito.

Judi Mesman

Den Haag, November 2019

INHOUDSOPGAVE

Hoofdstuk	Pagina
Samenvatting	5
1. Inleiding	6
2. Methoden	10
3. Resultaten	15
4. Reflectie	26
Literatuurlijst	32
Appendix: codeersysteem	37

SAMENVATTING

Dit rapport beschrijft een onderzoek naar representatie en stereotypering van verschillende etnische groepen in alle Nederlandstalige schoolboeken (33) die voor de vakken wiskunde en Nederlands gebruikt worden in de brugklas. Voor dit onderzoek zijn ruim 10.000 personages uit deze boeken geanalyseerd op verschillende kenmerken.

Uit eerder onderzoek van schoolboeken in andere landen blijkt dat de representatie van etnische groepen in de samenleving vaak niet in gelijke mate terug te vinden is in schoolboeken, en dat bepaalde etnische minderheidsgroepen op stereotiepe wijze worden beschreven en afgebeeld. Onderzoek laat verder zien dat blootstelling aan (subtiele) onder-representatie van bepaalde groepen en bijbehorende (negatieve) stereotypen kan leiden tot lagere motivatie en lagere prestaties bij die groepen. Dat mechanisme wordt in de literatuur *stereotype threat* (stereotype-dreiging) genoemd. Ook kan blootstelling aan stereotypen over etnische minderheidsgroepen leiden tot vooroordelen bij de meerderheidsgroep. In het huidige onderzoek is gekeken of in Nederlandse schoolboeken de vertegenwoordiging van verschillende etnische groepen overeenkomt met die in de samenleving, en of sprake is van etnische stereotypering.

In Nederland is volgens het CBS 13,4% van de Nederlands bevolking van niet-Westerse afkomst. De etnische diversiteit in de teksten van de boeken voor Nederlands en wiskunde was met de ruime definitie gemiddeld 9% niet-Westerse personages. Dit is dus lager dan op basis van landelijke bevolkingscijfers verwacht zou kunnen worden. Slechts in 6 van de 33 boeken was dit percentage hoger dan 13. Op afbeeldingen was dit anders: het percentage niet-Westerse personages was daar doorgaans vergelijkbaar met het gemiddelde, of zelfs iets hoger.

Er waren vrijwel geen teksten of afbeeldingen waarin stereotypen er dik bovenop lagen. Stereotypering was meer subtiel. Zo hadden personages met een beroep minder vaker een niet-Westerse achtergrond en hadden beroepen van niet-Westerse personages gemiddeld een lagere maatschappelijke status. Professionele sporters en beroemdheden in het algemeen waren vaker Zwarte personages dan op grond van het totale aandeel Zwarte personages in de boeken verwacht werd. Er waren geen of alleen heel kleine verschillen tussen etnische groepen wat betreft intellectuele of technische activiteiten. Er werden ten slotte nauwelijks systematische verschillen in resultaten gevonden tussen de uitgevers, of tussen de vakken of schoolniveaus waarvoor de boeken bedoeld zijn.

De relatie tussen blootstelling aan stereotypen enerzijds en motivatie, interesse, werkhouding, prestaties, en studie- en beroepskeuzes van kinderen en jongeren anderzijds is complex en behoeft meer onderzoek. Schoolboeken zijn hierin slechts één van de vele 'spelers' naast bijvoorbeeld ouders, leerkrachten, leeftijdgenoten, commercie en media. Ieder van deze spelers heeft (vaak onbewust) eigen afwegingen over de (on)wenselijkheid van stereotiepe representatie die (vaak impliciet) doorwerken in het eigen domein van invloed. Het is aan te moedigen dat met name professionele organisaties en branches die te maken hebben met de ontwikkeling van de jeugd deze afwegingen bewust maken en geïnformeerde beslissingen nemen over de normen die zij wel of niet willen uitdragen.

1. INLEIDING

Het materiaal waarmee de Nederlandse jeugd wordt onderwezen is onderdeel van het dagelijks leven van kinderen en jongeren, en alle keuzes over welke mensen op welke manier worden beschreven of afgebeeld in dat materiaal geven (bedoeld of onbedoeld) een boodschap over welke eigenschappen horen bij mensen uit verschillende etnische groepen.

Schoolboeken of online lesmateriaal spelen daarmee een belangrijke rol in de overdracht van verschillende mens- en maatschappijbeelden. En in tegenstelling tot keuzemogelijkheden als het gaat om jeugdliteratuur of media voor jeugd, kunnen kinderen en jongeren (en hun ouders) niet zomaar besluiten bepaalde schoolboeken niet te lezen als ze eenmaal voor een bepaalde school hebben gekozen (en weinig mensen kiezen een school op basis van het boekenpakket). Daarom zijn de impliciete (en soms expliciete) boodschappen over wat bij welke etnische groepen hoort in schoolboeken bij uitstek belangrijk om te onderzoeken.

Verschuillende onderzoekers hebben gekeken naar de representatie van etnische groepen in schoolboeken en andere leermaterialen voor jeugd buiten Nederland. Uit deze onderzoeken blijkt doorgaans ondervertegenwoordiging van etnische minderheidsgroepen in vergelijking met hun aandeel in de algemene bevolking¹⁻⁸. Ook wordt in deze en andere studies gewezen op stereotypen over etnische minderheidsgroepen en personages in andere landen in de schoolboeken. Hierbij werden zowel negatieve stereotypen zijn aangetroffen (zoals passiviteit, armoede)^{2, 6, 7, 9-10}, als positieve stereotypen (bepaalde etnische groepen zijn goed in zingen, dansen of sporten)^{3, 11}. Daarnaast was er sprake van stereotiepe 'exotische' beschrijvingen van personages uit andere landen^{6, 11}, hadden personages uit minderheidsgroepen vaker een bijrol in plaats van een hoofdrol in vergelijking met personages uit de meerderheidsgroep⁵¹, en minder vaak beroepen met een hoge status¹⁰.

In Nederland is voor zover ons bekend nog niet eerder systematisch onderzoek gedaan naar etnische representatie en stereotypering in schoolboeken. Representatie verwijst naar de mate waarin bepaalde groepen zijn vertegenwoordigd in verschillende contexten en domeinen, en is in de afgelopen jaren bediscussieerd op gebieden zoals de media, de traditionele cultuursector, popfestivals en kinderliteratuur. Stereotypering verwijst naar de manier waarop bepaalde groepen worden weergegeven. In hoeverre worden zij afgebeeld of beschreven op manieren die overeenkomen met een heersend beeld dat niet altijd overeenkomt met de werkelijkheid, maar (deels) is gebaseerd op vooroordelen?

Eén van de meest opvallende kenmerken van mensen die leiden tot groepsindeling is etniciteit. Net als voor geslacht, stellen mensen in minder dan een seconde vast welke etniciteit iemand heeft¹² en vergeten dat ook nooit. Wat iemand aanhad of wat iemand precies zei of deed vergeten men gemakkelijk, maar nooit of iemand Wit, Zwart, of Aziatisch was. Dit vermogen tot indelen naar etniciteit is al op heel jonge leeftijd aanwezig: al vanaf ongeveer 3 maanden hebben baby's een voorkeur voor gezichten van personen uit de eigen etnische groep versus gezichten van personen uit andere etnische groepen¹³⁻¹⁵. Kinderen zijn dus niet 'kleurenblind' zoals weleens wordt gedacht.

Kinderen zien niet alleen het onderscheid tussen verschillende etnische groepen, zij hebben ook ideeën over de kenmerken van individuen uit die groepen die vaak een over-generalisatie zijn op

basis van stereotypen. Er is in Nederland opvallend weinig onderzoek gedaan naar de inhoud van etnische stereotypen en vooroordelen, zeker onder kinderen. Het meeste onderzoek komt uit de Verenigde Staten en gaat over positieve en negatieve houdingen ten opzichte van verschillende etnische groepen.

Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat kinderen al vanaf de kleutertijd positiever zijn over de eigen etnische groep dan over andere groepen, maar meestal nog niet negatiever over andere groepen dan de eigen groep¹⁶⁻¹⁸. Die negatievere meningen over andere groepen wordt doorgaans wel gevonden bij oudere kinderen. Een overzichtsstudie liet verder zien dat vooroordelen over andere etnische groepen toenemen van de peutertijd naar de kleutertijd en dan weer enigszins afnemen als kinderen 8-10 jaar oud zijn¹⁹. Deze afname is vooral te zien als het gaat om expliciete vooroordelen, maar niet om meer subtiele impliciete vooroordelen. In de adolescentie blijven gemiddelde niveaus van vooroordelen stabiel¹⁹.

In Nederland gaat dit onderzoek vooral over wat oudere kinderen, vanaf de laatste jaren van de basisschool. Deze studies laten zien dat Nederlandse basisschool kinderen een voorkeur hebben voor de eigen etnische groep²⁰⁻²¹, dat zij vooroordelen hebben over andere groepen²²⁻²⁴, en dat Turkse en Marokkaanse groepen onderaan de 'etnische hiërarchie' staan²⁵. Verder laat onderzoek zien dat kinderen uit etnische minderheidsgroepen in Nederland veel discriminatie en pestgedrag op basis van etniciteit ervaren²⁶⁻²⁷. Uit Amerikaanse onderzoek blijkt dat ervaringen van discriminatie samenhangen met minder goede schoolprestaties en lagere betrokkenheid bij de school²⁸⁻³⁰. De gemiddeld lagere schoolprestaties van etnische minderheidsgroepen in Nederland kan voor een groot deel worden verklaard door het gemiddeld lagere opleidingsniveau van hun ouders³¹. Dat geldt ook voor onder-advisering door leerkrachten wat betreft schoolniveau³²⁻³³. Aangezien een laag opleidingsniveau van ouders vaker voorkomt bij kinderen uit etnische minderheidsgroepen, raakt dergelijke onder-advisering deze groep meer dan anderen.

Gevolgen van stereotypering

Wat betreft de gevolgen van stereotypering kan onderscheid gemaakt worden tussen gevolgen voor het welbevinden en de prestaties van etnische minderheidsgroepen zelf en gevolgen voor de ideeën van de meerderheidsgroep over de minderheidsgroepen. Beide worden hieronder beschreven.

Stereotype-dreiging

Wetenschappelijk onderzoek laat zien dat een gebrek aan herkenning, en blootstelling aan stereotypering effecten hebben op het gedrag en de prestaties van volwassenen en kinderen uit groepen waarover negatieve stereotypen bestaan. Gebrek aan representatie van de eigen groep of negatieve stereotiepe boodschappen in teksten en beelden worden ook wel stereotype-dreiging (*stereotype threat*) genoemd³⁴. Bij stereotype-dreiging voelt een persoon zich onbewust aangesproken op lidmaatschap van een bepaalde groep (bijvoorbeeld vrouw zijn of Marokkaans zijn) waarover negatieve stereotypen bestaan wat betreft hun mogelijkheden en prestaties. Deze activering van stereotypen in de gedachten van een persoon leidt vervolgens tot slechtere prestaties.

Uit verschillende overzichtsstudies waarin de literatuur wordt samengevat blijkt inderdaad dat etnische minderheidsgroepen slechter presteren als zij voorafgaand aan een test informatie krijgen die (door activering van stereotypen) suggereert dat hun groep minder goed is in het onderwerp van de test, of dat het onderwerp minder bij ze past³⁵⁻³⁶. In het meest bekende experiment op dit gebied werden Zwarte Amerikanen in twee groepen verdeeld voorafgaand aan het maken van dezelfde taak. Eén groep kreeg te horen dat de taak intellectuele vaardigheden meet en de andere groep kreeg te horen dat het om een probleem-oplossingstaak ging. Het stereotype dat in de eerste groep werd geactiveerd was dat Zwarte Amerikanen intellectueel minder begaafd zijn dan anderen. De eerste groep deed het beduidend minder goed op de taak dan de tweede groep³⁷. Dit effect is ook gevonden voor bijvoorbeeld de Latino minderheid in Amerika³⁸.

De effecten van stereotype-dreiging zijn nog niet zo vaak bij kinderen onderzocht, maar de studies die er zijn wijzen in een vergelijkbare richting. In één van deze studies bleek stereotype-dreiging alleen een negatief effect te hebben op prestaties als kinderen zich bewust waren van negatieve stereotypen³⁹. Ook is aangetoond dat leerlingen uit etnische minderheidsgroepen significant angstiger zijn voorafgaand aan een test, en dat deze angst een groot deel van prestatieverschillen tussen etnische groepen kan verklaren⁴⁰. In een onderzoek onder middelbare scholieren deden Zwarte leerlingen het slechter dan Witte leerlingen op een test, maar alleen als zij voorafgaand de boodschap hadden gekregen dat deze test veel zou uitmaken voor hun toekomst⁴¹.

Deze studies geven aan dat de boodschappen waaraan kinderen worden blootgesteld invloed hebben op hun emotionele staat en hun prestaties. Wanneer (impliciet) de gedachte wordt geactiveerd dat een bepaalde groep een achterstand heeft als het gaat om de capaciteiten die nodig zijn voor een test, wordt deze groep angstiger en presteren leden van de groep slechter. Dit maakt de bestudering van mogelijke stereotypen in schoolboeken bij uitstek belangrijk, omdat zij teksten en afbeeldingen bevatten waaraan alle kinderen verplicht worden blootgesteld in de context van prestaties.

Vooroordelen over etnische minderheidsgroepen

Representatie en stereotypering hebben niet alleen effecten op etnische minderheidsgroepen zelf, maar ook op vooroordelen van de etnische meerderheid over andere groepen. Drie onderzoekslijnen over vooroordelen bij kinderen zijn hier relevant.

Ten eerste laat veel onderzoek zien dat (positief) contact met andere etnische groepen een belangrijke voorspeller is van minder vooroordelen bij volwassenen en kinderen⁴². Dit geldt zelfs voor indirect contact waarbij iemand zich bijvoorbeeld voorstelt in contact te zijn met iemand uit een andere etnische groep, of ziet dat iemand uit de eigen groep direct contact heeft met iemand met een andere etniciteit⁴³⁻⁴⁴. Teksten en beelden die iets zeggen over de aanwezigheid van verschillende etnische groepen en/of over contacten tussen etnische groepen kunnen dus invloed hebben op vooroordelen van kinderen.

Ten tweede blijkt dat impliciete vooroordelen in de omgeving een grotere invloed hebben op kinderen dan expliciete vooroordelen. Dat wil zeggen: subtiele - vaak onbewuste en onbedoelde - boodschappen over andere etnische groepen zijn meer bepalend voor de meningen van kinderen over anderen dan expliciete boodschappen⁴⁵⁻⁴⁹. Dit onderzoek gaat doorgaans over non-verbale boodschappen in de context van verbale communicatie met kinderen, maar onderzoek over reclames

voor kinderen toont aan dat ook impliciete tekst en afbeeldingen effecten hebben op de meningen van kinderen, zoals voorkeuren voor bepaalde producten⁵⁰.

Ten derde blijkt uit onderzoek dat vooroordelen over etnische groepen niet los te zien zijn van de status van die groepen. Kinderen hebben meer vooroordelen over etnische groepen met een lage maatschappelijke status dan over etnische groepen met een hogere status⁵¹⁻⁵². De manier waarop verschillende etnische groepen worden gerepresenteerd wat betreft hun sociale status in de samenleving (zoals beroepen en rollen) heeft dus ook invloed op de beoordeling van die groepen.

Stereotype-dreiging treedt op als negatieve stereotypen over de eigen groep geactiveerd worden.

Stereotype dreiging leidt bij volwassenen en kinderen tot angst en slechtere prestaties.

Etnische vooroordelen zijn lager bij meer interetnisch contact en minder impliciete stereotypen.

Het huidige onderzoek

Het is welhaast onmogelijk om álle schoolboeken voor álle leerjaren, álle schoolniveaus en álle vakken te analyseren in één project. Op verschillende van deze dimensies zijn daarom keuzes gemaakt. De vakken wiskunde en Nederlands zijn gekozen omdat het onderzoek oorspronkelijk was opgezet voor het bestuderen van sekse-representatie en –stereotypering. Wiskunde en Nederland representeren de klassieke sekse-stereotypen dat jongens geacht worden beter te zijn in wiskunde en meisjes beter in Nederlands, ook al is dat in de praktijk niet het geval⁵³. Daarnaast zijn dit twee vakken waarin bijna alle middelbare scholieren op de HAVO en het VWO verplicht eindexamen moeten doen en vertegenwoordigen ze vakken uit twee domeinen: alfa en bèta.

Verder was de verwachting van de uitgevers en de onderzoekers dat de verschillen tussen leerjaren waarschijnlijk kleiner zouden zijn dan verschillen tussen schoolniveaus als het gaat om representatie en stereotypen. Daarom is ervoor gekozen wel alle niveaus te analyseren, maar alleen voor de brugklas. Dus: in dit onderzoek worden álle Nederlandstalige schoolboeken geanalyseerd die in Nederland worden gebruikt voor onderwijs in de brugklas van de middelbare school voor de vakken Nederlands en wiskunde voor álle schoolniveaus.

Alle vijf uitgevers van schoolboeken en toetsen voor de vakken Nederlands en wiskunde voor de brugklas in Nederland hebben meegewerkt aan het onderzoek door het onderzoeksteam toegang te geven tot alle relevante materialen. Dat zijn Noordhoff uitgevers, Malmberg, Thieme Meulenhoff, CITO, en Plot26. Het materiaal van Plot26 is door de flexibele online opzet dusdanig anders van aard dan dat van de andere uitgevers, dat deze methode voor het huidige rapport niet is meegenomen. Zij ontvangen wel een aparte rapportage over de eigen methode.

Dit onderzoek bestudeert etnische representatie en stereotypering in schoolboeken in Nederland.

Het gaat om alle boeken voor de vakken wiskunde en Nederlands in de brugklas voor alle schoolniveaus.

Alle uitgevers hebben alle relevante schoolmaterialen ter beschikking gesteld aan het onderzoeksteam.

2. METHODEN

Materiaal

In totaal zijn voor wiskunde 16 boeken en voor Nederlands 17 boeken geanalyseerd. Dit is inclusief boeken met alleen toetsmateriaal. Meerdere boekdelen van één methode behorend tot hetzelfde niveau zijn als één geheel geanalyseerd. Het te analyseren materiaal in de boeken bestond uit alle bladzijden van de boeken, inclusief de kaften. Elk individu dat als mannelijk of vrouwelijk kon worden geïdentificeerd is in het gegevensbestand opgenomen als personage, omdat dit onderzoek begonnen is als onderzoek naar sekse-stereotypen. In de boeken kwamen ook duo's en groepen voor: personages die niet als individu werden afgebeeld of beschreven en geen individuele kenmerken hadden, maar alleen samen met één of meerdere anderen, zoals een echtpaar of een sportteam. Voor de hoofdanalyses hebben we alleen gekeken naar individuen. Gegevens met betrekking tot duo's en groepen worden dan ook niet uitgebreid beschreven, maar alleen waar relevant kort genoemd. Tabel 1 geeft een overzicht van het materiaal voor de hoofdanalyses waarin alleen de 10.002 personages zijn meegenomen die geïdentificeerd konden worden naar etniciteit (ca 77% van het totaal aantal van 12.919 personages (zie uitleg indelingsregels in volgende paragraaf).

Tabel 1: Geïdentificeerde individuen in boeken Nederlands en Wiskunde voor de hoofdanalyses

Nederlands			Wiskunde		
Boek	Niveau ^a	Aantal individuen	Boek	Niveau ^a	Aantal individuen
1	3	377	1	3	421
2	1	337	2	3	327
3	3	312	3	1	331
4	2	412	4	1	520
5	1	408	5	3	347
6	1	314	6	1	346
7	3	511	7	1	456
8	2	555	8	1	461
9	3	534	9	3	358
10	3	338	10	3	384
11	2	335	11	3	198
12	1	294	12	3	269
13	1	295	13	1	67
14	3	65	14	1	77
15	2	73	15	3	77
16	1	82	16	3	59
17	1	62			
TOTAAL		5304	TOTAAL		4698

^a Voor de boeken Nederlands worden 3 niveaus onderscheiden: 1 = VMBO-BKG(T); 2 = VMBO-T/HAVO; 3 = HAVO/VWO. Voor de boeken wiskunde bestond de middencategorie niet, dus daar gaat het alleen om niveaus 1 (VMBO) en 3 (HAVO/VWO).

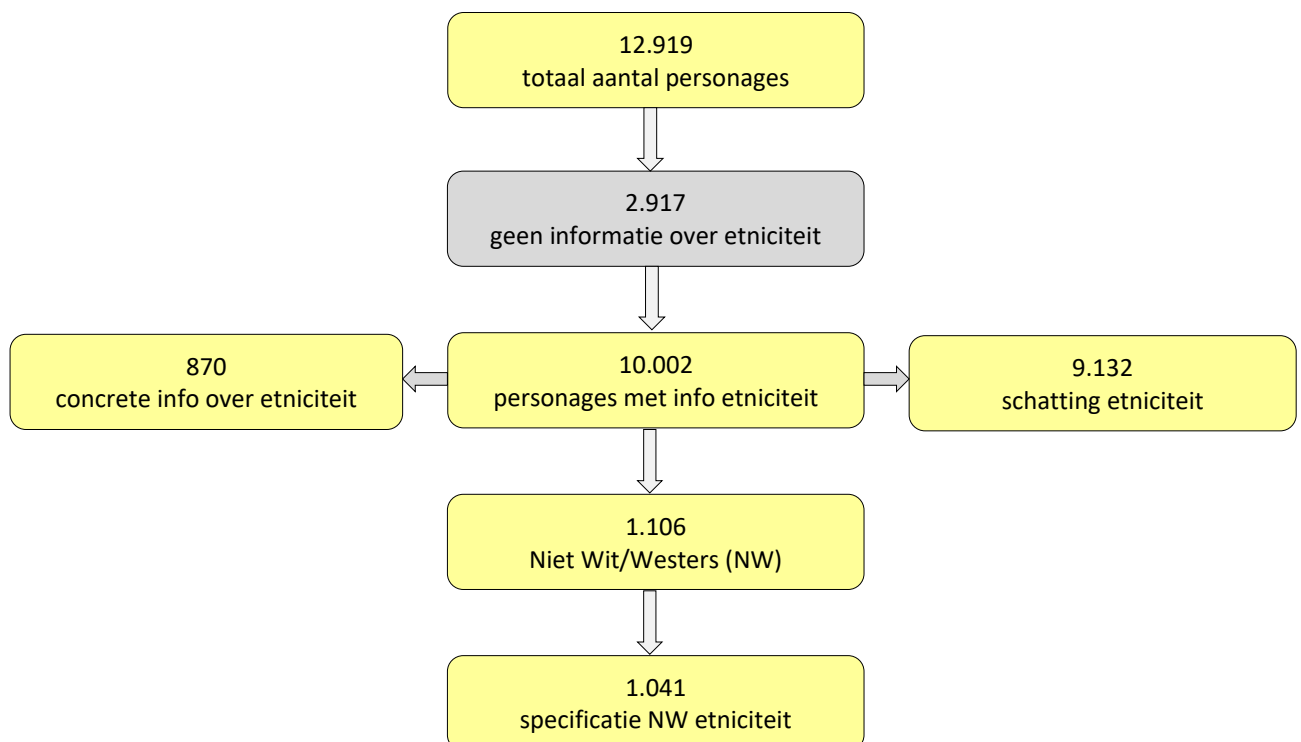
Coderen van het materiaal

Etniciteit van de personages werd gecodeerd op basis van tekst en afbeeldingen, waarbij werd aangegeven of een personage een Niet Witte/niet Westerse etniciteit had (vanaf nu NW etniciteit) en zo ja, of die persoon dan behoorde tot de Zwarte groep (van Afrikaanse afkomst), de Arabisch/Turkse groep (samengenomen als groep die meestal wordt geassocieerd met een Moslim-achtergrond), de Aziatische groep (Zuid en Oost Azië), of de Latijns-Amerikaanse groep. In *Figuur 1* staat een overzicht van de manieren waarop etniciteit geïdentificeerd is voor de individuele personages (tekst en afbeeldingen samengenomen).

Voor bijna een kwart van de 12.919 personages was er geen informatie die een indicatie gaf over etniciteit (zoals 'de bakker' of 'het meisje' of 'de schrijver' of 'Spongebob'). Voor slechts 870 (7%) van de personages gold dat er concrete informatie over etniciteit beschikbaar was die bijna 100% zekerheid geeft. Dat kon op verschillende manieren: (a) het ging om een beroemde persoon van wie de etniciteit bekend is, zoals voor Serena Williams of Freek Vonk; (b) het ging om een persoon van wie expliciet gezegd werd dat hij/zij een bepaalde etniciteit had, zoals 'de Chinese man' of uit een bepaald land kwam; (c) er stond een afbeelding bij van de persoon in de tekst waarop de etniciteit goed herkenbaar was.

Voor de overige meerderheid van de personages is een schatting gemaakt van de etnische afkomst op basis van voornamen en/of achternamen en uiterlijke kenmerken waarvoor de procedures verderop worden beschreven. Van de NW personages in de tekst kon 94% (1.041 van 1.106) ook nader worden ingedeeld in één of meerdere specifieke etnische groepen.

Figuur 1: Classificatie etniciteit personages

Classificatie etniciteit op basis van namen

Om uit voornamen etniciteit te herleiden is gebruik gemaakt van informatie uit de voornamendatabank van het Meertens Instituut. In deze databank staat aangegeven in welke landen/regio's personen in Nederland met die naam zijn geboren. Geboortelanden behorende bij een naam zijn dus als indicatie gebruikt voor etniciteit. Hierbij hebben we gekeken naar de percentages van mensen met een bepaalde naam die geboren zijn in een niet-Westers land waar een witte huidskleur domineert (niet in Europa, Rusland, Noord Amerika of Australië/Nieuw Zeeland), als indicatie voor NW etniciteit. Het voordeel van de informatie uit de voornamendatabank is dat deze in ieder geval objectief is en niet gestoeld op subjectieve beoordelingen van de 'witheid' van een naam. Deze aanpak heeft enkele belangrijke beperkingen die in het reflectiehoofdstuk van dit rapport in meer detail worden besproken.

De belangrijkste beperking van deze methode die direct relevant is voor de analyses is dat een groot aandeel van personen uit klassieke etnische minderheidsgroepen (zoals Turken of Surinamers) in Nederland worden geboren. Zo is 51% van de Mohammeds die in Nederland wonen ook hier geboren. Een grenswaarde van 50% in een NW land geboren zou dus alle Mohammeds uitsluiten van de groep NW etniciteit. Toch zullen maar weinig mensen een witte blonde jongen of man voor zich zien als zij die naam lezen. Om te restrictieve classificatie te voorkomen moeten de grenswaarden om te bepalen vanaf welk percentage de etniciteit van een personage als NW wordt aangemerkt niet al te hoog worden gelegd.

Om deze beperkingen van de methode transparant te maken zijn twee verschillende grenswaarden toegepast om de resultaten te kunnen rapporteren voor een krappe en een ruimere definitie. De krappe definitie – waarmee minder personages als NW worden geclassificeerd - luidt: meer dan 25% van de personen in Nederland met die naam is geboren in een NW land. De ruime definitie – waarmee meer personages als NW worden geclassificeerd – luidt: meer dan 10% van de personen in Nederland met die naam is geboren in een NW land. Ten slotte kon een naam ook als NW geclassificeerd worden als volgens de databank de herkomst van de naam een niet-Witte niet-Westere regio of cultuur is, ook als de 10% grens niet werd gehaald (zoals bijvoorbeeld het geval was bij de Turkse naam Emre).

Familieleden van personages in de tekst die op basis van voornaam werden ingedeeld ('de moeder van Kees') werden ook basis van die voornaam ingedeeld. Vrienden, partners, buren en andere niet-bloedverwanten werden als 'onbekend' ingedeeld, voor het gemak uitgaande van mono-etnische families. Personages konden in meerdere etnische groepen worden geclassificeerd als de geboortelanden van de naamdragers in het bestand over meerdere regio's waren verdeeld.

Sommige personages hadden alleen een achternaam (bijvoorbeeld mevrouw de Vries of boer Pieterse) en geen verdere informatie over uiterlijk of herkomst. Er bestaat een databank voor achternamen, maar deze geeft geen informatie over de landen van herkomst of etniciteit van de dragers van de namen. Daarom zijn de achternamen personages door de onderzoekers zelf geclassificeerd. Dit bleek een eenvoudige opgave, want alle achternamen van deze personages waren overduidelijk Nederlands (zoals in de voorbeelden hierboven). Net als voor voornamen geldt dat etniciteit niet zonder meer uit een achternaam kan worden afgeleid. Dit punt wordt nader besproken in het reflectiehoofdstuk.

In het resultatenhoofdstuk zal steeds onderscheid gemaakt worden tussen de verschillende methoden om etniciteit van personages vast te stellen, zodat duidelijk wordt hoe de verschillende bronnen van informatie tot verschillende conclusies kunnen leiden.

Kenmerken van de personages

Naast registratie van sekse en etniciteit werd voor elk van de personages informatie genoteerd wat betreft hun rollen, beroepen en activiteiten. In de *Appendix* staat precies beschreven wat de regels waren voor het destilleren van deze informatie uit de tekst en afbeeldingen in de boeken. We beperken ons in Tabel 2 hieronder tot een samenvatting van de informatie die in dit rapport gebruikt wordt. De geselecteerde factoren voor mogelijke etnische stereotypering zijn gebaseerd op de onderzoeksliteratuur.

Tabel 2: Regels voor het toekennen van kenmerken aan personages

Kenmerk	Regels/definities
Frequentie	Het aantal keren dat de persoon in kwestie wordt genoemd, inclusief verwijzingen in de tekst met persoonlijk voornaamwoorden (zoals zij, hem)
Hoofdrol	Heeft de persoon een hoofdrol (of bijrol) in de tekst of op de afbeelding?
Beroep	Wordt de persoon beschreven of afgebeeld als hebbende een beroep? En zo ja, wat was dat beroep, wat is de maatschappelijke status van dat beroep?
Activiteit	Voert de persoon een activiteit uit in één van de volgende categorieën: intellectueel, technisch, sportief.
Beroemdheid	Is de persoon een beroemdheid die veel mensen kennen uit de media? Personen uit het verre verleden (zoals Back en Plato) zijn hierbij niet meegenomen.

Procedure

Het onderzoeksteam heeft een groep van 22 studenten getraind voor de uitvoering van het codeerwerk. De training bestond uit het samen doornemen van de codeerregels, het zelfstandig coderen van een aantal voorbeeldbladzijden om die daarna in de groep te bespreken, fouten te herstellen en onduidelijkheden weg te nemen. Na de training codeerden alle studenten dezelfde bladzijden van een schoolboek om de intercodeursbetrouwbaarheid vast te stellen: de mate waarin zij coderen volgens de regels en onafhankelijk van elkaar dezelfde keuzes maken. De betrouwbaarheidsset was eerder door de twee promovendi gecodeerd die bij onderlinge discrepanties door middel van discussie gezamenlijk tot een consensuscore zijn gekomen. Deze uiteindelijke scores zijn gebruikt als de standaard waarmee de scores van de studenten werden vergeleken, en studenten werden onderling vergeleken op vergelijkbaarheid van scores. Van de 22 studenten behaalden 18 studenten een voldoende mate van intercodeursbetrouwbaarheid op alle variabelen. Deze 18 studenten en de twee promovendi (auteurs 2 en 3) hebben vervolgens al het materiaal gecodeerd en verwerkt onder begeleiding van de eerste en laatste auteur.

Statistische analyses

De dataset heeft een structuur met meerdere niveaus (in statistische termen *multilevel*): de 12.919 individuen die we in de boeken hebben geïdentificeerd bevinden zich in 33 boeken, en de boeken zijn uitgegeven door 4 uitgeverijen. Om recht te doen aan de mogelijke invloeden op elk van deze niveaus op alle relevante factoren, zijn *multivariate multilevel* analyses uitgevoerd met het programma R-Studio. De resultaten van dergelijke analyses zijn niet heel toegankelijk voor een algemeen publiek. Daarom worden de statistieken uit deze analyses niet hier beschreven, maar wel als uitgangspunt gebruikt voor een meer toegankelijke presentatie van de bevindingen. Dus: de complexe *multilevel* analyses bepalen de inhoud van de resultaten in dit rapport, maar de weergave van de onderliggende gegevens is toegankelijk gehouden.

Voor verschillende delen van de data zijn de *multilevel* analyses aangevuld met andere (eenvoudigere) analyses, om de resultaten verder uit te diepen of te illustreren. Dit waren non-parametrische χ^2 analyses om percentages voor mannen en vrouwen met elkaar te vergelijken binnen bepaalde subgroepen (bijvoorbeeld het percentage mannen en vrouwen binnen de groep personen die een beroep hadden in de boeken). Ten slotte spreken we in dit rapport over kleine, middelgrote, en grote statistische effecten. Deze indeling van effectgroottes zijn gebaseerd op de conventies in de statistiek als het gaat om de interpretatie van verschillende statistische toetsen.

Het onderzoek gaat primair over 10.002 individuele personages in 33 schoolboeken van 4 uitgevers.

Voor alle personages zijn hun kenmerken genoteerd, zoals beroepen, activiteiten en rollen.

De resultaten van de complexe *multilevel* analyses zijn vertaald naar toegankelijke cijfers en figuren.

3. RESULTATEN

Representatie

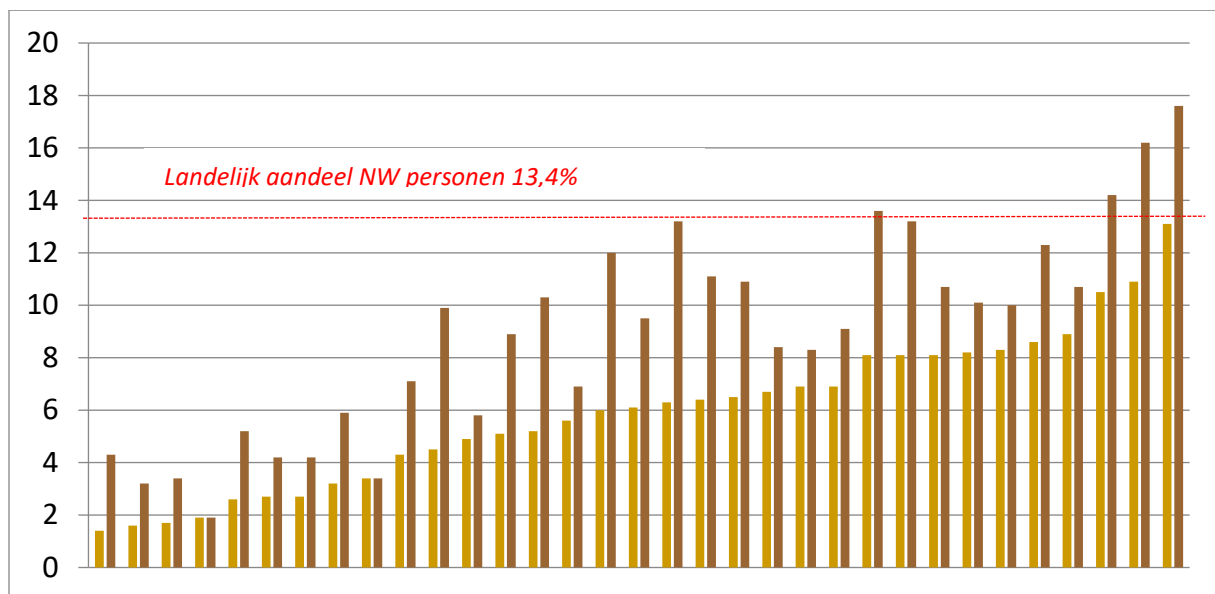
ONDERZOEKSVRAGEN

- Hoe vaak komen personages uit verschillende etnische groepen voor?
- Worden personages uit verschillende etnische groepen even vaak genoemd?
- Hebben personages uit verschillende etnische groepen even vaak een hoofdrol?

NW ETNICITEIT IN DE TEKST

De percentages individuen met NW etniciteit in de teksten van alle 33 boeken worden in *Figuur 2* van laag naar hoog weergegeven. Het gaat hier alleen om de personages voor wie etniciteit ook werkelijk volgens één van de beschreven methoden kon worden geassocieerd. Dit was het geval voor driekwart van de individuele personages in de tekst. In de figuur wordt onderscheid gemaakt tussen de twee manieren van namen classificeren: de krappe manier (meer dan 25% van de personen met die naam zijn buiten Nederland geboren) en de ruime (meer dan 10% van de personen met die naam zijn buiten Nederland geboren). Duo's en groepen in de teksten van de schoolboeken waren zelden (minder dan 2%) gemengd qua etniciteit.

Figuur 2: Percentage individuen met een NW etniciteit in de teksten van de 33 schoolboeken, van laag naar hoog (op basis van 10.002 personages met informatie over etniciteit)*

*Lichtbruine balkjes: krappe definitie; Donkerbruine balkjes: ruime definitie

Het aandeel NW personages volgens de krappe definitie (lichtbruine balkjes in Figuur 1) in de teksten van de boeken varieerde van 1,4% tot 13,1% en was gemiddeld 5,9%. Het aandeel NW personages volgens de ruime definitie (donkerbruine balkjes in Figuur 1) in de teksten van de boeken varieerde van 1,9% tot 17,6% en was gemiddeld 9,0%. In 12 van de 33 boeken lag het percentage NW personages lager dan 5% volgens de krappe definitie en in 7 van de 33 boeken volgens de ruime definitie. Deze 19 boeken waren ongeveer even vaak voor Nederlands als voor Wiskunde. Boeken voor VMBO/HAVO (het middenniveau) hadden gemiddeld wat minder NW personages in de tekst (8%) dan boeken voor VMBO (11%) of boeken voor HAVO/VWO (10%). Dit was een klein effect.

We hebben ook gekeken naar de subgroep personages van wie de etniciteit met een hoge mate van zekerheid kon worden geïdentificeerd (door concrete informatie in tekst of op afbeeldingen die bij de tekst horen, of omdat de persoon bekend is). Omdat dit maar voor een kleine 7% van de personages in de tekst het geval was (870 personages), rapporteren we alleen het percentage NW personages over alle boeken heen: 13,8%.

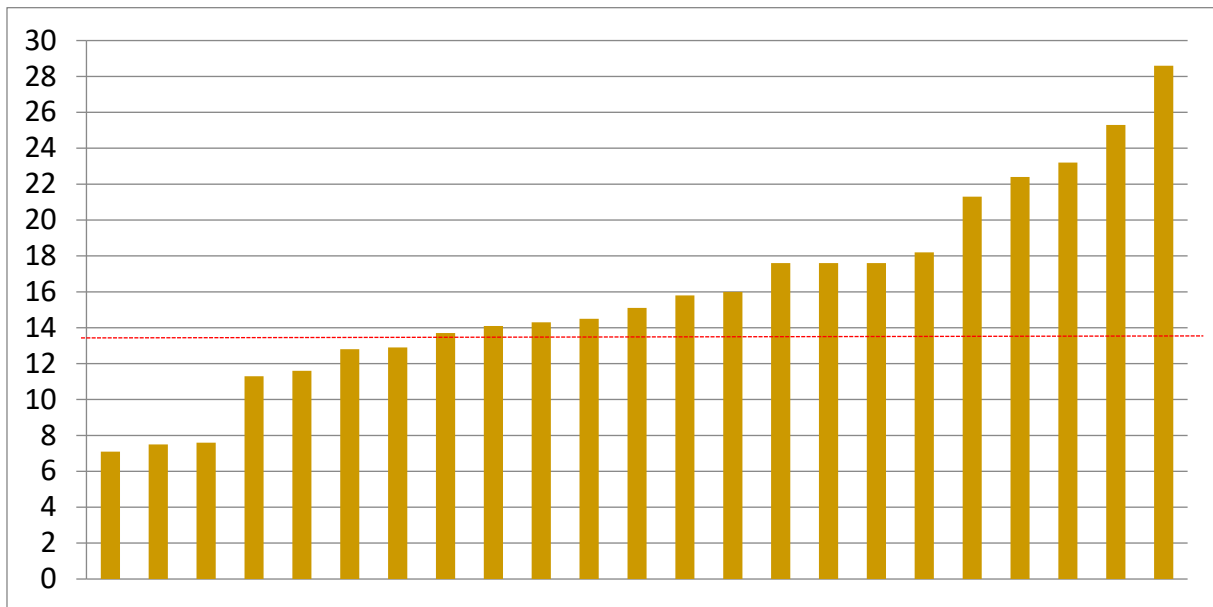
Wanneer alleen wordt gekeken naar de personages die op basis van voornamen werden geclassificeerd, dan varieerde het aantal NW personages van 0% tot 11,4% (gemiddeld 5,3%) volgens de krappe definitie en van 1,7% tot 17,7% (gemiddeld 8,7%) volgens de ruime definitie. Zoals in het methodenhoofdstuk al werd vermeld, werden 100% van de achternamen als Nederlands geclassificeerd, waardoor het percentage van NW-personages volgens deze methode – toegepast op 230 personages, 1,8% van het totaal - op 0% uitkwam.

We hebben ook gekeken of NW personages die in de tekst voorkwamen (op basis van de ruime definitie) even vaak genoemd worden in de boeken als andere personages. Dat wil zeggen: hoe vaak komt eenzelfde personage voor in de tekst en is die frequentie lager of hoger voor personages met een NW etniciteit? Gemiddeld werden over alle boek heen genomen de NW personages ongeveer even genoemd (6,7 keer) dan de andere personages (6,3 keer). Wat betreft representatie in een hoofdrol of bijrol lieten de analyses geen verschillen zien tussen NW en andere personages. Beiden hadden in ongeveer 79% van de gevallen een hoofdrol.

NW ETNICITEIT OP AFBEELDINGEN

In totaal waren er 1602 personages identificeerbaar op afbeeldingen in de boeken. In 10 boeken kwamen minder dan 25 afbeeldingen voor waardoor de percentages een vertekend beeld kunnen geven. Deze boeken zijn daarom niet meegenomen in deze analyses. De percentages individuen met NW etniciteit op de afbeeldingen van 23 boeken worden in *Figuur 3* van laag naar hoog weergegeven. Uit de figuur blijkt dat het percentage NW personages op afbeeldingen varieert van 7,1 tot 28,6% met een gemiddelde van 15,9%. NW personages op afbeeldingen werden gemiddeld even vaak afgebeeld (1,3 keer) als andere personages (1,5 keer). Bijna alle personages op de afbeeldingen hadden een hoofdrol en dit was niet lager of hoger voor NW personages. Er waren geen duidelijke verschillen tussen boeken voor Nederlands of voor wiskunde wat betreft etniciteit, en ook niet tussen boeken voor verschillende schoolniveaus. Duo's en groepen op de afbeeldingen van de schoolboeken waren zelden (minder dan 1,0%) gemengd qua etniciteit.

Figuur 3: Percentage individuen met een NW etniciteit op afbeeldingen van 23 schoolboeken, van laag naar hoog (op basis van 1.602 personages op afbeeldingen)

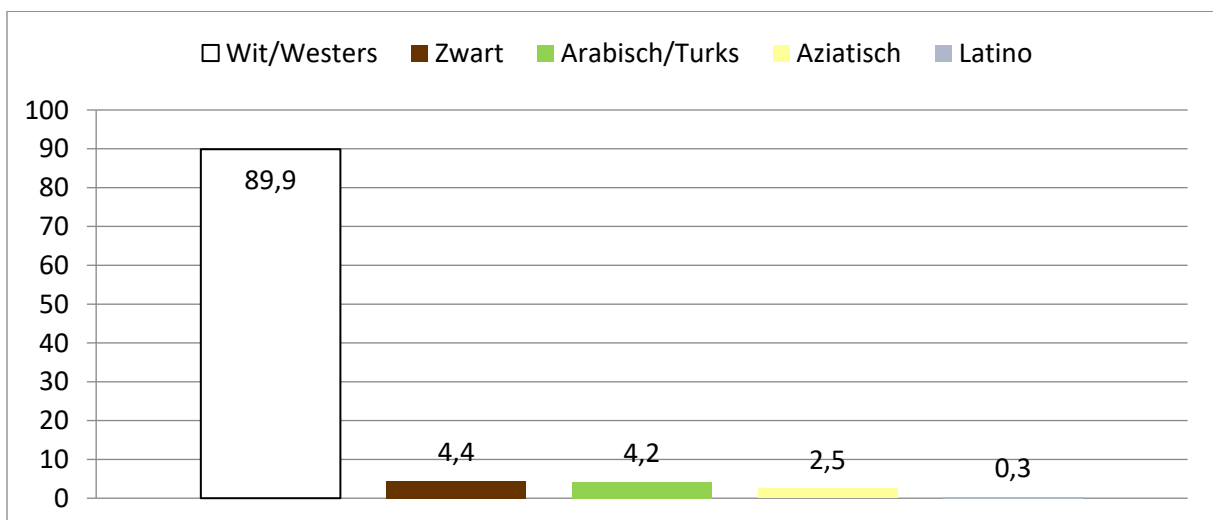

----- = Landelijk aandeel NW personen: 13,4%

NW ETNICITEIT NAAR SUBGROEPEN

We hebben ook gekeken naar etnische subgroepen. Daarbij werd onderscheid gemaakt tussen vijf groepen: Witte/Westerse personages, Zwarte personages, Arabisch/Turkse personages, Aziatische personages, en Latijns-Amerikaanse personages. *Figuur 4* toont de verdeling van personages voor tekst en afbeeldingen samen.

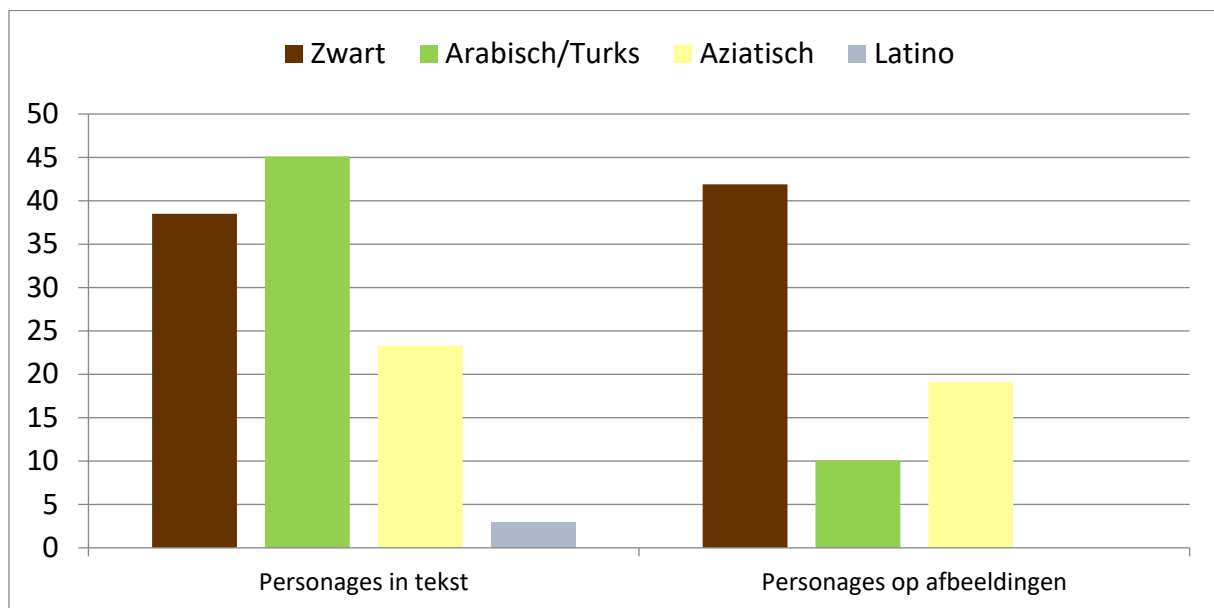
Figuur 4: Percentage individuen naar specifieke etnische afkomst*

* Totaal > 100%: personages konden in meerdere niet-NW groepen worden ingedeeld op basis van voornamen

Omdat de percentages heel laag zijn voor de specifieke NW groepen, laten we in *Figuur 5* ook zien hoe de verdeling binnen alle NW personages is (dus zonder de Witte/Westerse groep). We doen dit apart voor tekst en afbeeldingen omdat de patronen in beide bronnen anders waren. Uit *Figuur 5* blijkt dat NW personages in de tekst het vaakst van Arabische of Turkse afkomst zijn (zo'n 45% van NW personages), terwijl zij niet vaak herkenbaar op afbeeldingen (10% van NW personages). NW personages op afbeeldingen zijn veel vaker Zwart zijn (42%) dan Arabisch/Turks, Aziatisch, of Latino. De Latino-groep is alleen in de tekst te vinden (3%) en niet herkenbaar op afbeeldingen. Ongeveer een kwart van de NW personages in de tekst zijn Aziatisch (23%) en een vijfde op afbeeldingen (19%).

Figuur 5: Percentage individuen met een NW etniciteit naar specifieke afkomst*

* NB: personages in de tekst konden in meerdere groepen worden ingedeeld op basis van hun voornaam

Over tekst en afbeeldingen samen genomen konden 1.041 van de NW personages (92,2%) nader worden ingedeeld naar etnische groep. In deze groep was 39,4% Zwart, 36,3% Arabisch/Turks, 22,2% Aziatisch, en 2,3% Latijns-Amerikaans. Wat betreft intersectionaliteit (de kruising van verschillende identiteiten) van etniciteit en sekse bleek dat het percentage vrouwelijke personages binnen de NW groep met 39,7% iets lager lag dan in de andere groep (43%). Dit patroon was ook te vinden voor de Zwarte en Arabisch/Turkse groep, terwijl binnen de Aziatische groep relatief meer vrouwelijke personages gevonden werden (48,8%)

In de tekst is minder dan 10% van de personages niet Wit/Westers.

Op afbeeldingen is rond 16% van de personages niet Wit/Westers

Zwarte en Arabisch/Turkse personages komen het vaakst voor.

NW personages hebben even vaak een hoofdrol als anderen.

Stereotypering

ONDERZOEKSVRAGEN

- Hebben NW personages even vaak een beroep als andere personages?
- Zijn er verschillen in het type beroep van NW personages en andere personages?
- Zijn er verschillen in het type activiteiten van NW personages en andere personages?
- Zijn er verschillen in de rollen van NW personages en andere personages?

Voor deze analyses vergelijken we steeds de percentages NW personages en specifieke etnische subgroepen in de totale beschikbare sets personages, met de percentages voor deze personages binnen specifieke groepen, zoals groepen met een (bepaald) beroep, bepaalde activiteiten en rollen. Zo kunnen we laten zien of NW personages en die uit specifieke etnische groepen meer of minder vaak voorkomen in bepaalde situaties dan op basis van hun algemene representatie in de boeken wordt verwacht. *Oververtegenwoordiging* betekent hier dus dat een etnische groep vaker voorkomt in een subgroep dan op basis van hun totale vertegenwoordiging in de boeken verwacht werd. *Ondervertegenwoordiging* betekent dat een etnische groep minder vaak voorkomt in een subgroep dan op basis van hun totale vertegenwoordiging in de boeken verwacht werd.

Voor deze vergelijkingen zijn we uitgegaan van de 9.989 personages van wie etniciteit kon worden vastgesteld op basis van tekst of afbeeldingen. Verder hebben we gekeken naar de totale groep NW personages daarbinnen (11,1%), waarbij uitgegaan is van de ruime definitie van NW etniciteit als dit op basis van voornamen werd vastgesteld. Daarnaast zijn analyses gedaan voor de specifieke etnische groepen als de subgroepen in kwestie groot genoeg waren om uitspraken over te doen.

In de analyses over beroepen maakte het meestal niet of nauwelijks uit voor welk vak het boek was, of voor welk schoolniveau, of van welke uitgever het boek was. Er waren wel grote verschillen tussen individuele boeken. Dit komt met name door de grote verschillen in de mate waarin NW personages vertegenwoordigd zijn in de 33 boeken.

Beroepen

In totaal hadden 1.687 individuele personages die zijn ingedeeld in een etnische groep een identificeerbaar beroep (17% van die personages). De resultaten met betrekking tot beroepen zijn weergegeven voor NW personages in Figuur 5 en voor specifieke etnische subgroepen in Figuren 6a, 6b en 6c.

NW personages hadden iets minder vaak een beroep (14%) dan andere personages (17%). Omdat beroepen maar relatief weinig voorkwamen, is dit verschil statistisch gezien een verwaarloosbaar effect. Met andere woorden: op het totaal van meer dan bijna tienduizend personages zijn er maar weinig personages met beroepen waardoor het verschil tussen etnische groepen daarin in de algemene analyses nauwelijks opvalt. Als we alleen kijken naar de 1.687 personages met een beroep

dan heeft 9,1% van deze personages een NW etniciteit, een aandeel dat een klein beetje lager ligt dan het algemene aandeel van NW personages in de boeken (11,1%). Deze resultaten zijn weergegeven in Figuur 6. Binnen de subgroep personages met een beroep is dit statistisch een klein effect.

Gekeken naar de specifieke etnische subgroepen binnen de personages met beroepen, is er sprake van enige ondervertegenwoordiging van de Zwarte groep (3,3% binnen beroepen versus 4,4% op het totaal) en de Arabisch/Turkse groep (2,3% binnen beroepen versus 2,3% op het totaal). Voor de Aziatische groep was geen sprake van ondervertegenwoordiging binnen de groep met beroepen (2,3% versus 2,5%). Deze resultaten zijn weergegeven in Figuren 6a, 6b en 6c.

Op basis van de *International Standard Classification of Occupations (ISCO)*⁴⁷ kon de sociale status van een beroep worden berekend. Dit was mogelijk voor 1.541 personages met een beroep én een etnische classificatie. NW personages met een beroep hadden gemiddeld een iets lagere beroepsstatus (score 51,66) dan andere personages (58,06). Dit was een klein effect. In vergelijking met de gemiddelde beroepsstatus van de Zwarte groep (57,38) was de beroepsstatus lager voor de Arabisch/Turkse groep (45,22) en de Aziatische groep (47,88). Dit waren middelgrote effecten.

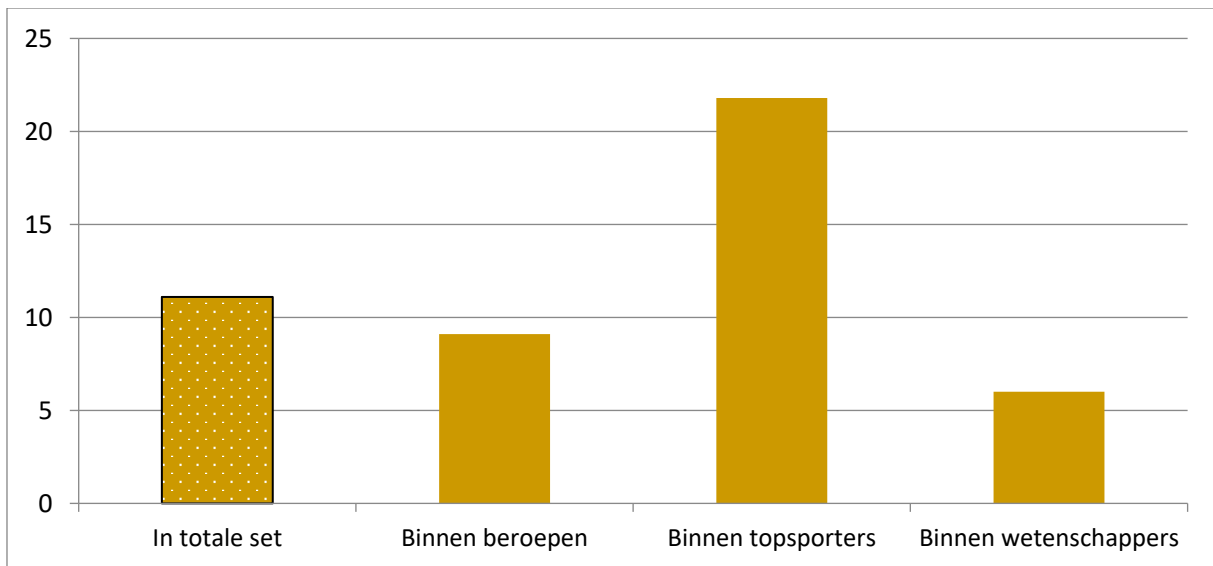
Topsporters

In totaal waren er 136 individuele personages met topsporter als beroep, van wie 133 ook een etnische classificatie hadden (ca. 1% van alle personages). Van deze topsporters was 9,1% een NW personage. Dit was een klein effect en over alle personages genomen niet zo opvallend, omdat topsporters maar weinig voorkwamen. De oververtegenwoordiging van NW personages als topsporter kwam voornamelijk door het relatief grote aandeel Zwarte personages binnen de topsporters in de boeken. Maar liefst 10% van de topsporters was Zwart, terwijl over alle personages genomen deze groep maar 4,4% voorkomt. Er was ook sprake van enige oververtegenwoordiging in de Aziatische groep, met 3,6% (versus hun algemene aandeel van 2,5%). Onder topsporters was de Arabisch/Turkse groep ondervertegenwoordigd (1,8%).

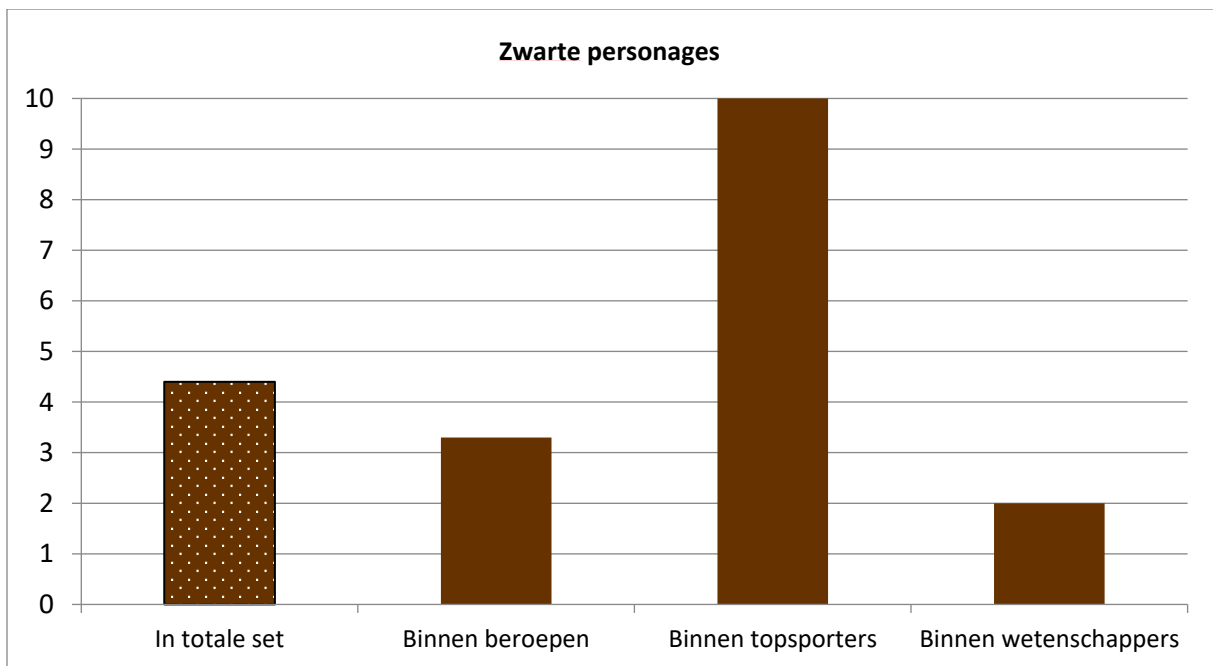
Wetenschappers

In totaal kwamen 108 wetenschappers voor in de boeken (minder dan 1% van de personages en vooral in de wiskundeboeken), en bijna de helft daarvan waren wetenschappers uit de geschiedenis (zoals Pythagoras of Leonardo da Vinci). Als we de historische wetenschappers buiten beschouwing laten, blijven 56 wetenschappers over, van wie 50 een etnische classificatie hadden. Binnen deze groep was 6% een NW personage, 1 personage Zwart, 1 Arabisch/Turks, en 1 Aziatisch (steeds 2% van de wetenschappers). Omdat het maar om heel weinig wetenschappers gaat, moeten we terughoudend zijn met sterke conclusies.

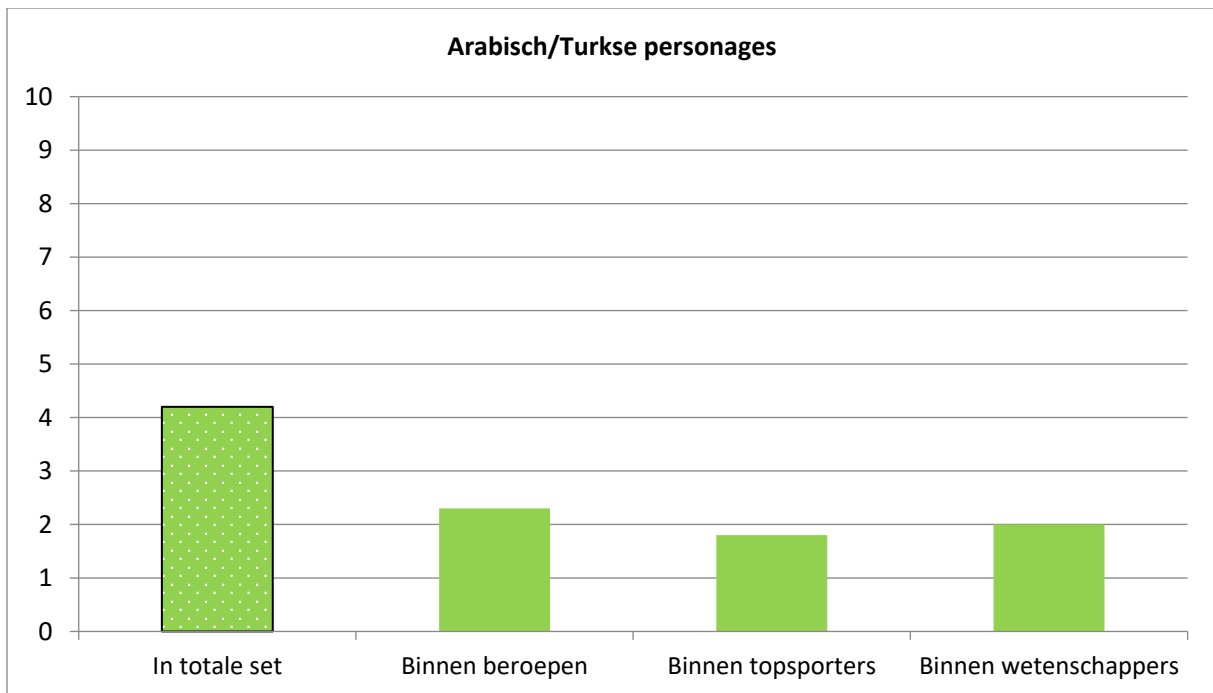
Figuur 6: Percentage NW personages in beroepen afgezet tegen totale percentage

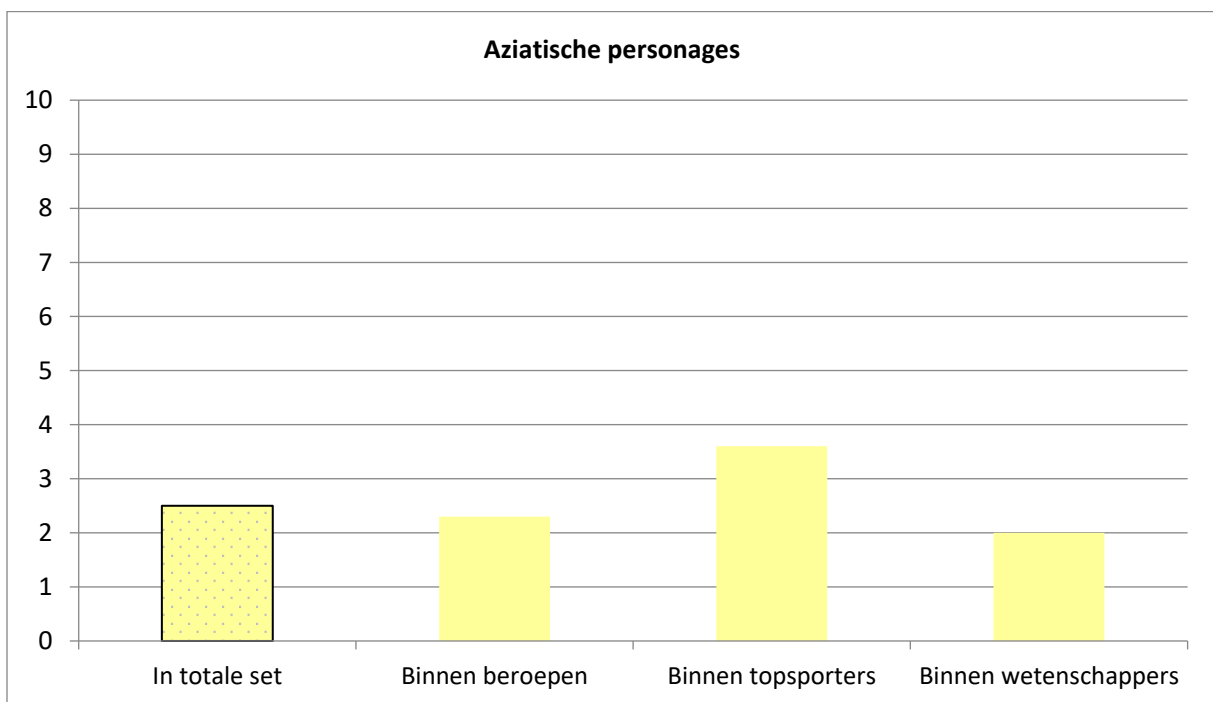
Figuur 6a: Percentage Zwarte personages in beroepen afgezet tegen totale percentage

Figuur 6b: Percentage Arabisch/Turkse personages in beroepen afgezet tegen totale percentage

Figuur 6c: Percentage Aziatische personages in beroepen afgezet tegen totale percentage

Diversiteit aan beroepen

Er waren natuurlijk ook personages in een veelheid aan andere beroepen, zoals automonteur, kapper, slager, of bakker, maar deze kwamen ieder zo weinig voor dat hierover geen betrouwbare analyses konden worden uitgevoerd. Wel is gekeken naar de variatie in de beroepen waarin

verschillende etnische groepen in de boeken voorkwamen. Voor de 153 NW personages met een beroep werden 67 verschillende beroepen gevonden (0,43 per personage), en voor de 1534 andere personages 344 verschillende beroepen (0,22 per personage). De relatieve diversiteit in beroepen was dus groter in de NW groep. Vanwege het grote verschil in de aantallen voor de twee groepen is dit geen groot effect.

Beroepen komen weinig voor en etnische verschillen zijn daardoor doorgaans klein.

Het aandeel NW personages in beroepen is iets kleiner dan op het totaal.

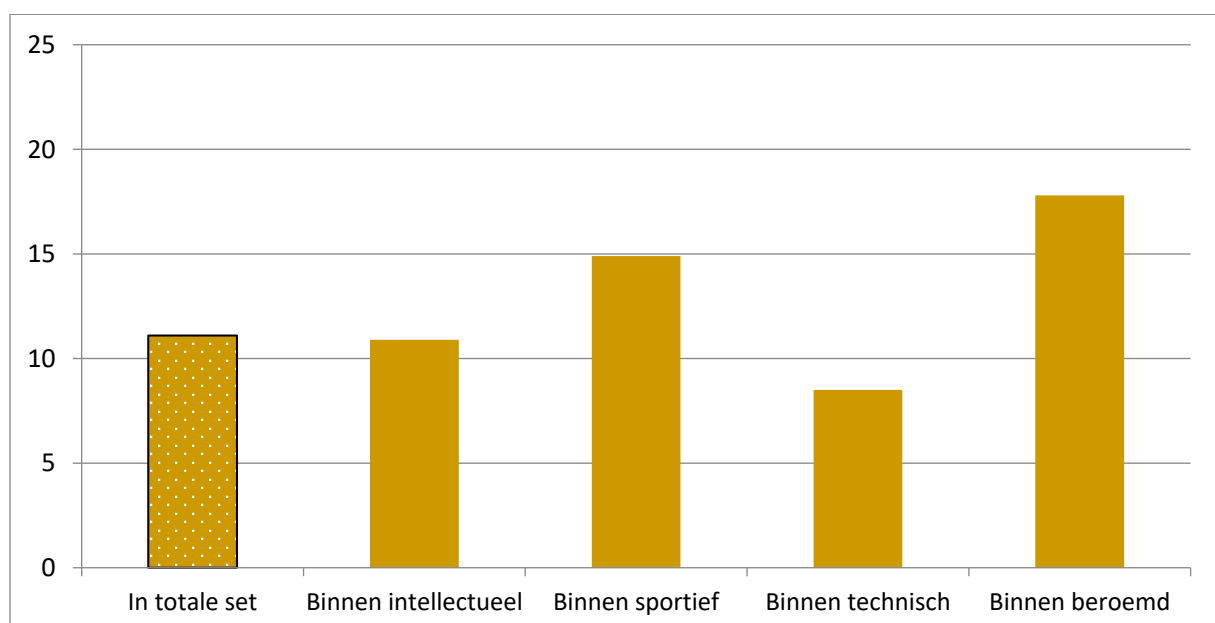
Het aandeel Zwarte personages onder topsporters is groter dan op het totaal.

Arabisch/Turkse en Aziatische personages hebben een lagere beroepsstatus.

Activiteiten en rollen

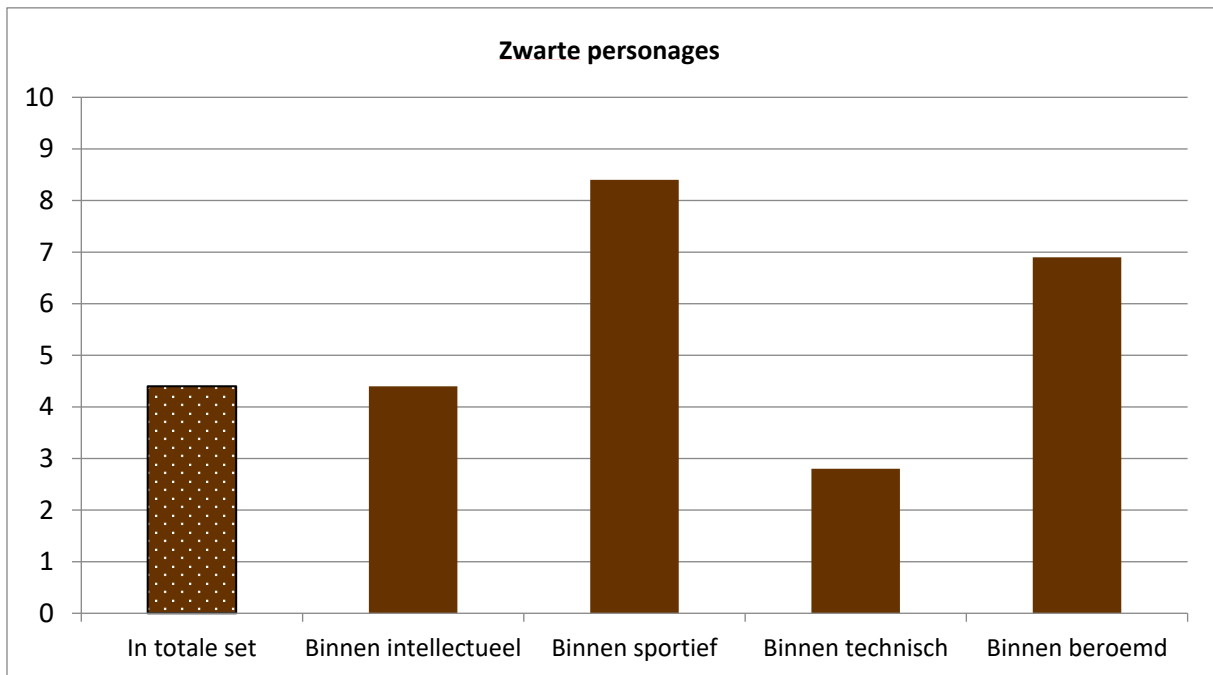
Ook is gekeken naar etnische verschillen in type activiteiten/rollen die uit de literatuur als relevant naar voren komen. Het gaat om activiteiten die geïdentificeerd kunnen worden als intellectueel (1.303 personages met etnische classificatie), sportief (651), of technisch (177). Daarnaast is gekeken naar personages die beroemdheden zijn (202). De resultaten met betrekking tot activiteiten en rollen staan weergegeven voor NW personages in Figuur 7 en voor specifieke etnische groepen in Figuren 7a, 7b en 7c.

Figuur 7: Percentage NW personages in activiteiten en rollen afgezet tegen totale percentage

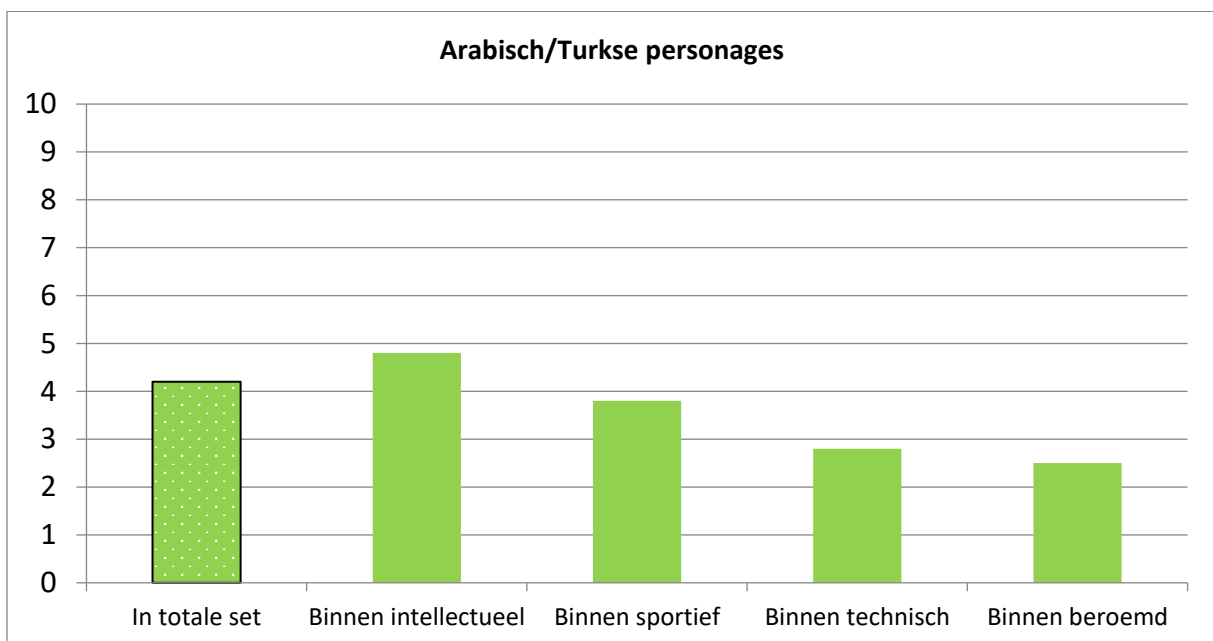

Over het geheel genomen werden NW personages en andere personages ongeveer even vaak gezien in een intellectuele en technische activiteiten. Er waren wel verschillen wat betreft sportieve activiteiten en de groep beroemdheden. De effecten - wanneer bekeken in de context van het totaal van de 10.002 personages – waren doorgaans (zeer) klein. De verdelingen binnen de subgroepen met deze activiteiten of rollen geven een iets ander beeld.

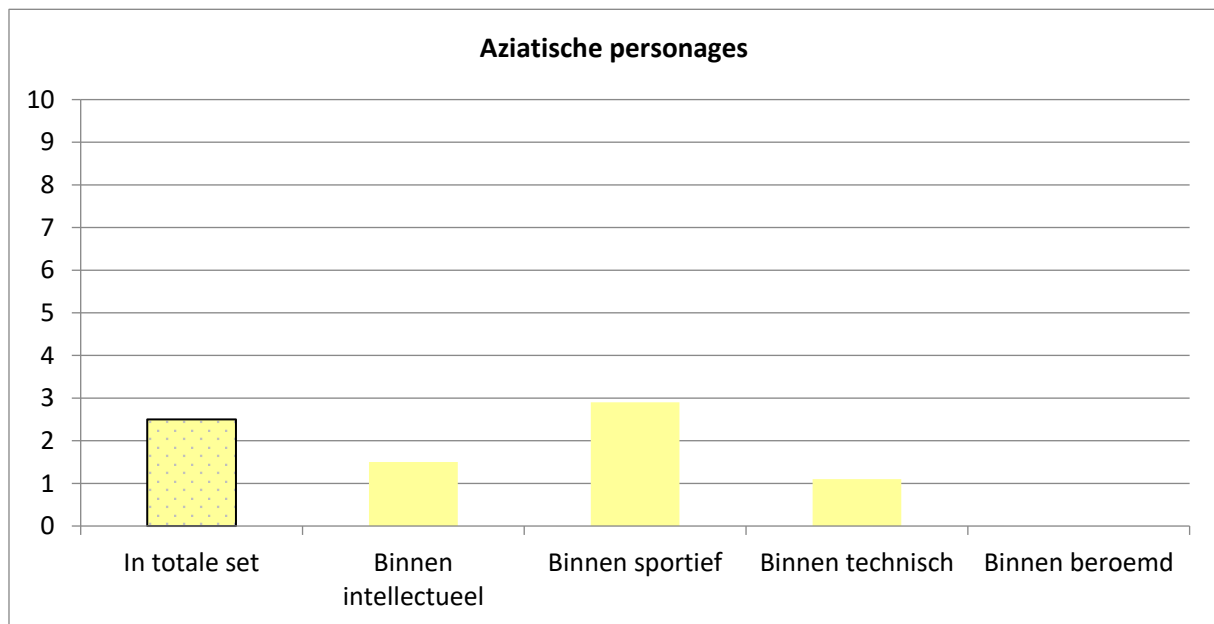
Figuur 7a: Percentage Zwarte personages in activiteiten/rollen afgezet tegen totale percentage

Figuur 7b: Percentage Arabisch/Turkse personages in activiteiten/rollen afgezet tegen totale %

Figuur 7c: Percentage Aziatische personages in activiteiten/rollen afgezet tegen totale %

Binnen de groep personages die een intellectuele activiteit uitvoert is geen oververtegenwoordiging gevonden van NW personages als geheel (10,9%). Als we per etnische subgroep kijken zien we een kleine oververtegenwoordiging van de Arabisch/Turkse groep (met 4,8%) en een kleine ondervertegenwoordiging van de Aziatische groep (met 1,5%). Verder wonden we – net als bij de bevindingen over topsporters - dat NW personages en Zwarte personages met 8,4% oververtegenwoordigd zijn binnen de groep personages die een sportieve activiteit uitvoeren. De groep personages met een technische activiteit was vrij klein, waardoor de resultaten met enige terughoudendheid moeten worden geïnterpreteerd. Binnen deze groep waren NW personages enigszins ondervertegenwoordigd (8.5%), en dat was ook het geval voor elk van de drie specifieke groepen.

Onder de beroemde personages waren NW individuen oververtegenwoordigd met 17,8% en dit kwam met name door oververtegenwoordiging van de Zwarte groep (6,9%), terwijl er (enige) ondervertegenwoordiging was bij de Arabisch/Turkse groep (2,5%) en de Aziatische groep (0%). Deze bevinding overlapt deels met de bevinding voor topsporters. Onder de NW personages die beroemd waren, was 22,2% een topsporter, terwijl dit bij beroemde andere personages 16,3% was.

De activiteiten komen weinig voor waardoor etnische verschillen doorgaans klein zijn.

Zwarte personages zijn oververtegenwoordigd in sportieve activiteiten en in de groep beroemde personages.

Arabisch/Turkse en Aziatische personages zijn ondervertegenwoordigd in de groep beroemde personages.

4. REFLECTIE

In dit deel wordt aandacht besteed aan een reflectie op de resultaten in het licht van eerder onderzoek. Daarbij komen ook de beperkingen van het onderzoek aan bod. Daarna volgt een beschrijving van de volgende stappen in dit onderzoeksproject. Over het algemeen waren er geen opvallende verschillen als het gaat om schoolvak (boeken voor Wiskunde versus Nederlands) of schoolniveau (VMBO, HAVO, VWO).

Representatie

Etnische diversiteit in de tekst

In Nederland is volgens het CBS 13,4% van de Nederlands bevolking van niet-Westerse afkomst⁵⁸. De etnische diversiteit in de teksten van de boeken voor Nederlands en wiskunde was met de ruime definitie gemiddeld 9% en dus lager dan op basis van landelijke bevolkingscijfers verwacht zou kunnen worden. Slechts in 6 van de 33 boeken was dit percentage hoger dan 13. Het is goed om op te merken dat in de ruime definitie ook personages met namen zoals James en Daniël als NW werden aangemerkt, omdat meer dan 10% van de dragers van deze namen in Nederlanders in een niet-Westers land is geboren. Toch zullen de meeste lezers bij deze namen niet zo snel denken aan iemand met een niet-Westerse persoon. Met de krappe definitie (meer dan 25% van de naamdragers niet-Westers) kwam het gemiddelde percentage NW personages op slechts 6% uit.

Het gebruik van een objectieve database met landelijke informatie over de herkomst van voornamen en het geboorteland van personen met die voornamen is een kracht van de aanpak in dit onderzoek, maar de grenzen voor het bepalen van de herkomst van personages met bepaalde voornamen is natuurlijk altijd arbitrair. Maar zelfs met een heel ruime definitie (slechts 10% geboren in een NW land in de database) komt de representatie van etnische diversiteit niet heel sterk naar voren in de boeken.

Een ander punt is dat er natuurlijk genoeg NW Nederlanders zijn met 'Witte' namen zoals Anneke of Marco. Dat geldt ook voor de achternamen die zonder uitzondering heel Nederlands waren, zoals De Boer, Pieterse, en Van Dam. Niet alleen in gemengde gezinnen waarin één van de ouders een Nederlandse achtergrond heeft, en de ander een niet-Westerse achtergrond, maar ook onder gezinnen uit de voormalige koloniën komen dergelijke namen voor. Dan zijn er nog de personages die als 'etniciteit onbekend' werden geassocieerd, terwijl de meeste lezers waarschijnlijk een Wit personage vermoeden, zoals bij een molenaarsdochter, een boswachter, of een oma die klaverjast. Strikt genomen weten we daar niet over welke etniciteit het gaat, maar toch zijn die beschrijvingen geassocieerd met een Witte Nederlandse achtergrond.

Ook zal de associatie van een bepaalde naam met een bepaalde achtergrond voor een groot deel afhangen van de sociale omgeving van de lezer. Als een brugklasser een Afro-Surinaamse klasgenoot heeft die Stanley heet, zal die naam in een boek een niet-Westerse associatie oproepen, terwijl dit niet het geval zal zijn voor een brugklasser wiens Witte buurjongen Stanley heet. Ook zijn echtgenoten, vrienden/vriendinnen, en burens van personen van wie de etniciteit wel bekend was niet automatisch als dezelfde etniciteit gecodeerd. Doorgaans kwam het erop neer dat die als

'onbekend' zijn gecodeerd. Strikt genomen weten we ook niet of de man van Marloes ook Nederlands is, maar de lezer zal zich waarschijnlijk toch eerder een Piet voorstellen dan een Mohammed.

In veel teksten (met name bij Nederlandse invuloefeningen) werd gebruik gemaakt van constructies zoals 'je broer' of 'je moeder'. Hierbij zal de lezer vermoedelijk de eigen familierelaties voor zich zien en die zijn dan (in de meeste gevallen) van dezelfde etnische achtergrond. Dit is een relatief eenvoudige manier van het creëren van een gevoel van herkenbaarheid. Zelfs door 'je buurvrouw' of 'je vrienden' zou de herkenbaarheid van de personages vergroot kunnen worden. De constructies 'mijn zus' of 'mijn vader' zouden een vergelijkbaar effect kunnen hebben, hoewel de lezer zich bij 'mijn' ook een tekstschrijver kan voorstellen waardoor de herkenbaarheid weer minder sterk kan zijn.

Specifieke etnische groepen

In de boeken kwam binnen de groep NW personen de Arabisch/Turkse groep met herkomst Noord Afrika, Midden Oosten, of Turkije het meest voor in de teksten (36% van de NW personages), gevolgd door de Zwarte groep met herkomst sub-Sahara Afrika, Suriname, het Caribisch gebied, of de Nederlandse Antillen (39%), de Aziatische groep met herkomst Oost of Zuid Azië (22%) en de Latijns-Amerikaanse groep (3%). Deze verdeling in etnische subgroepen komt in rangorde redelijk overeen met landelijke statistieken over landen van herkomst van het CBS⁵⁵, waarin de verdeling als volgt is: 48% Arabisch/Turks, 33% Zwart, en 27% Oost/Zuid Aziatisch, hoewel er wel duidelijke ondervertegenwoordiging is van de Arabisch/Turkse groep.

De hoge percentages Arabisch/Turkse binnen de NW groep in de teksten heeft waarschijnlijk ook te maken met de herkenbaarheid en uniciteit van Arabisch/Turkse namen. Deze komen doorgaans niet zo vaak bij andere groepen voor en zijn vaak uniek voor de regio's van herkomst. De Zwarte groep kwam ook nog redelijk vaak voor doordat veel Engelse/Amerikaanse namen zoals Glenn en James in die groep in de ruime definitie van 'Zwart' vallen. Veel Aziatische personages (ca 25% van de NW personages) werden om die reden zo geclassificeerd, door namen zoals Jenny of Edward, die vaak voorkomen bij mensen die in Nederlands-Indië geboren zijn. Omdat 'geboren in Nederlands-Indië' betekent dat de persoon in kwestie ouder is dan 50 jaar, is de vraag of deze naam een Indische afkomst doet vermoeden onder scholieren. Behalve misschien als ze zelf van Indische afkomst zijn en Indische familieleden hebben met die naam. Ten slotte kwam de Latijns-Amerikaanse groep maar heel weinig voor en deze groep bestond voor een groot deel uit verhalen over Koningin Máxima, en voetballers Messi en Pelé.

Etnische diversiteit op afbeeldingen

De etnische diversiteit op de afbeeldingen van de boeken voor Nederlands en wiskunde was groter dan die in de tekst en met 15,9% NW personages ook groter dan 13,4% in Nederland. In 7 van de 23 boeken met voldoende afbeeldingen lag het aandeel NW personages lager dan het landelijke cijfer en in 16 hoger. Afbeeldingen hebben een belangrijke invloed op de beleving van lezers. Waarbij een tekst aandachtig moet worden bekeken om de betekenis te begrijpen, spring een afbeelding direct in het oog en wordt makkelijk gebruikt als herkenningspunt om een bepaalde bladzijde terug te vinden. Het feit dat de etnische diversiteit op afbeeldingen vrij groot was, geeft het hele boek daarom

mogelijk een meer diverse uitstraling, ook al staan er in de tekst veel meer personages dan op afbeeldingen en zijn de personages in de tekst niet zo divers wat betreft etniciteit.

Het identificeren van specifieke subgroepen binnen de NW personages was lastiger dan voor de tekst. Veel personages met een bruine huidskleur en donker haar waren op het oog niet-Westers van afkomst, maar konden niet gemakkelijk ingedeeld worden in een bepaalde etnische groep. Uiteindelijk kon zo'n 70% van de NW personages op afbeeldingen nader worden ingedeeld. In ruim 40% van de gevallen werden ze ingedeeld in de Zwarte groep (dat is 60% van de specifiek ingedeelde NW personages). Dit heeft deels te maken met de herkenbaarheid van deze etnische groep wat betreft een (zeer) donkere huidskleur en kroeshaar.

De Aziatische groep was met bijna 20% van de NW personages op afbeeldingen (een kwart van diegenen die nader konden worden ingedeeld) ook een redelijk herkenbare groep, onder andere door de typisch Oost-Aziatische oogvorm. Slechts 10% van de NW personages op afbeeldingen was herkenbaar als van Arabisch/Turkse afkomst. Een hoofddoek bij vrouwen was een indicatie voor indeling in Arabisch/Turks, maar bij mannen op afbeeldingen waren dat soort aanwijzingen minder duidelijk. Personages met een getinte huidskleur op afbeeldingen zouden in deze groep kunnen vallen, maar zijn zo niet ingedeeld als er geen andere aanwijzingen waren voor deze classificatie. Het is natuurlijk wel mogelijk dat de lezer wel een dergelijke associatie heeft bij de niet-geclassificeerde NW personages.

Wat betreft duo's en groepen in de boeken was vooral opvallend dat die in vrijwel geen gevallen etnisch gemengd waren. Een voetbalteam was bijvoorbeeld volledig Zwart, of een groep fietsers volledig Wit. Uit onderzoek blijkt dat blootstelling aan het idee dat iemand die op jou lijkt ook met mensen met een andere etnische afkomst kunnen omgaan al kan bijdragen aan minder vooroordelen. Het opnemen van meer verhalen en afbeeldingen met etnisch gemengde groepen zou daarom wenselijk kunnen zijn.

Stereotypering

Stereotypering werd onderzocht door te testen of NW personages anders werden beschreven en afgebeeld wat betreft beroepen, activiteiten en rollen in de boeken dan andere personages.

Over het geheel van alle 10.002 personages in 33 boeken genomen, bleken de beroepen, activiteiten, en rollen van NW personages niet zo heel opvallend van elkaar te verschillen. Als van die 10.002 personages bijvoorbeeld maar enkele honderden of duizenden personages een bepaald beroep hebben of een bepaalde activiteit doen, dan vallen eventuele etnische verschillen daarin niet zo heel erg op. Met andere woorden: verreweg de meeste personages in de boeken hadden niet een duidelijk te categoriseren beroep, activiteit, of rol (of één die te weinig voorkwam om te analyseren), dus voor dat leeuwendeel van de personages waren er dan logischerwijs ook geen verschillen tussen etnische groepen te bekennen.

Toch is het belangrijk om ook een stapje verder te kijken in de subgroepen waarin wel sprake was van een beroep, activiteit, of rol. Zoals in de inleiding is besproken, blijkt uit onderzoek namelijk dat ook subtiele boodschappen over stereotypen (onbewust) opgemerkt worden door mensen en invloed kunnen hebben op hun gedrag. We hebben daarom ook gekeken naar subgroepen van personages, waarbij de personen zonder beroep/activiteit/rol buiten beschouwing werden gelaten.

Binnen de groep personages met een beroep was er sprake van een kleine ondervertegenwoordiging van NW personages en dit gold met name voor de subgroep Arabisch/Turks. Ook was de maatschappelijke status van de beroepen uitgevoerd door Arabisch/Turkse en Aziatische personages gemiddeld lager dan die voor andere NW personages, die als groep al een iets lagere beroepsstatus hadden dan de andere personages. Deze bevindingen komen overeen met resultaten uit enkele andere studies naar etnische stereotypering in schoolboeken in andere landen^{7, 10}.

Het enige specifieke beroep dat vaak genoeg voor kwam om betrouwbare resultaten op te leveren was topsporter. Onder topsporters in de boeken waren NW personages sterk oververtegenwoordigd waren en dat dit met name kwam door oververtegenwoordiging van de Zwarte personages binnen de topsporters. Deze bevinding hing deels samen met het feit dat onder beroemdheden ook meer Zwarte personages waren dan op basis van hun algemene representatie zou mogen worden verwacht. Dit is deels een weerspiegeling van teksten over beroemde Zwarte sporters zoals Serena Williams. Net als voor sporten als beroep, werd ook onder personages die sportieve activiteiten ondernemen een oververtegenwoordiging van Zwarte personages gevonden.

Deze resultaten komen overeen met enkele eerdere studies naar het stereotype van de Zwarte mensen als atletisch en sportief, vaak ten koste van inschatting van hun intellectuele vermogens⁵⁶⁻⁵⁷. Dit is in de Verenigde Staten met name een sterk stereotype vanwege het systeem van studiebeurzen voor studenten die goed zijn in sport, waarbij Zwarte Amerikanen oververtegenwoordigd zijn⁵⁸. Maar ook in Nederland wordt etniciteit op stereotiepe wijze gekoppeld aan sportiviteit⁵⁹. Een anekdote van de beroemde astronoom Neil DeGrasse Tyson illustreert hoe Zwarte jongens al snel richting sport worden geadviseerd, ook als ze zelf iets anders willen. DeGrasse Tyson wilde als klein jongetje al astrofysica studeren, maar werd door leerkrachten op school steeds maar weer gevraagd of hij geen sporter wilde worden. Zijn ambities in de astronomie werden door het stereotype 'Zwarte mensen zijn goed in sport' niet serieus genomen⁶⁰.

Binnen de beroemde personages in de schoolboeken waren de Arabisch/Turkse groep en de Aziatische groep ondervertegenwoordigd. In de eerste groep was Ali B een veel voorkomende beroemdheid. Verder waren alle NW groepen enigszins ondervertegenwoordigd binnen de personages die een technische activiteit uitvoerden. Dergelijke activiteiten werden dus vaker door Witte personages uitgevoerd dan op basis van hun totale representatie in de boeken kon worden verwacht, maar deze effecten waren klein.

Ten slotte was de representatie van NW personages in intellectuele activiteiten gelijk aan die van andere personages, hoewel specifiek de Aziatische groep daar enigszins ondervertegenwoordigd was. Dat is met name opvallend vanwege het stereotype van de hoogbegaafde goed-presterende Aziatische leerling dat met name in Noord-Amerika leeft⁶¹, maar via films en series ook in Nederland redelijk bekend lijkt te zijn. De afwezigheid van stereotypering op het gebied van intellectuele activiteiten betekent ook dat dit specifieke aspect van stereotype-dreiging niet in de boeken aanwezig was.

Implicaties

Op de afbeeldingen in de onderzochte schoolboeken is etnische diversiteit doorgaans behoorlijk representatief voor de samenstelling van de Nederlandse bevolking. Op het gebied van etnische representatie in de teksten is nog wel wat te winnen. Eenvoudigweg meer variatie in de voor- en achternamen van personages zou een eerste stap kunnen zijn richting meer etnische diversiteit in de teksten. De keuze van verhalen in de boeken voor Nederlands zou ook nog eens tegen het licht gehouden kunnen worden om te bezien of daar meer verhalen over personages met een niet-Westerse achtergrond mogelijk gemaakt kunnen worden. Dit hangt samen met de selectie van verhalen over beroemdheden. Hierbij kan gedacht worden aan meer aandacht voor Nederlandse beroemdheden van Arabisch/Turkse afkomst of Aziatische afkomst die voor een etnisch diverse jeugd herkenbare personages kunnen zijn met wie zij zich kunnen identificeren.

Vrouwelijke personages waren ondervertegenwoordigd in alle groepen, maar dit was sterker onder NW personages dan bij andere personages, en dan met name bij de Zwarte en Arabisch/Turkse groep. Bij deze groepen zou dus specifiek aandacht kunnen worden besteed aan meer vrouwelijke personages in de boeken. In de Aziatische groep benaderde het percentage vrouwen met bijna 49% gelijke representatie.

Stereotypering was in de onderzochte beroepen, activiteiten en rollen doorgaans niet heel opvallend. Het stereotype van de Zwarte atleet was wel duidelijk aanwezig. Nu is er natuurlijk niets mis met verhalen over Zwarte sporters, maar afwisseling met Zwarte personen met andere beroepen zou meer balans kunnen aanbrengen in de manier waar deze groep wordt geportretteerd. De gemiddeld lagere beroepsstatus van Arabisch/Turkse en Aziatische personages is ook een mogelijk punt van aandacht. Een lijst van beroepen per etnische groep (die de onderzoekers per boek kunnen leveren aan de uitgevers) zal al snel inzicht geven in de stereotiepe patronen en mogelijkheden voor betere spreiding blootleggen.

Er waren geen opvallende systematische verschillen tussen boeken voor verschillende schoolniveaus wat betreft etnische diversiteit. Het is wel belangrijk om op te merken dat etnische representatie op verschillende schoolniveaus een andere lading heeft. Landelijk zitten op het VMBO meer jongeren met een niet-Westerse achtergrond dan op het HAVO/VWO³¹. Regionaal zijn hierin uiteraard ook grote verschillen, met name tussen grote steden in de Randstad en andere gemeenten. Men kan verdedigen dat een 'getrouwe' representatie misschien vooral zinvol is als die enigszins getrouw is aan de schoolpopulatie. Aan de andere kant blijven bepaalde etnische groepen dan in VWO boeken wel een erg kleine minderheid die voor de individuele niet-Westerse leerling misschien niet heel bemoedigend is. Een wat grotere etnische diversiteit in de schoolboeken voor VWO dan die in de schoolpopulatie van dat niveau zal in ieder geval de etnische meerderheid niet schaden.

Ten slotte

De dataset die voor dit onderzoek is gebruikt is inhoudelijk rijker dan in deze rapportage naar voren komt. De activiteiten en rollen van de personen in de boeken zijn voor dit rapport nog alleen met betrekking tot brede categorieën en daardoor nog slechts vrij oppervlakkig geanalyseerd. Ook zijn de kenmerken van de personen in de boeken (zoals uitgedrukt in bijvoeglijk naamwoorden en

bijwoorden) nog niet geanalyseerd. Het categoriseren van deze woorden is echter een zeer intensieve klus die meer tijd en menskracht vereist. Hiermee gaat het onderzoeksteam het komende jaar aan de slag. Ook de vraag of bepaalde etnische groepen of populaties in bepaalde landen als heel exotisch worden beschreven (mogelijk bijdragend aan het gevoel van 'anders-zijn') moet nog worden onderzocht. Daarnaast zou het interessant zijn om te kijken naar representatie en stereotypering in eindexamens, omdat die gebruikt worden in een potentieel stressvolle toets-situatie waarin de resultaten gevolgen hebben voor de toekomst van kinderen. In eindexamens economie zijn bijvoorbeeld s

Verder is de werkelijkheid van boodschappen over etnische stereotypen natuurlijk veel omvangrijker dan die in schoolboeken alleen. Leerkrachten, ouders, commercie en media spelen hierin zonder twijfel een belangrijke(re) rol. Voor ieder van deze 'spelers' geldt dat zij hun eigen overwegingen hebben als het gaat om de (on)wenselijkheid van ondervertegenwoordiging en stereotypen. De eerstvolgende stap voor het onderzoeksteam is het schrijven van uitgever-specifieke rapportages met analyses van de eigen boeken zodat uitgevers alle informatie hebben over hun eigen methoden en op basis daarvan kunnen besluiten of en zo ja hoe ze aanpassingen willen maken om representatie te verbeteren en stereotypering te verminderen.

Het vraagstuk rond representatie en stereotypering kan worden benaderd vanuit de idee dat de manier waarop etnische groepen worden weergegeven (de mate waarin, en in welke beroepen/activiteiten/rollen) een getrouwe weergave van de samenleving zou moeten zijn. Volgens deze redenering is er geen sprake van stereotypering, omdat het 'nu eenmaal' zo is dat Arabisch/Turkse Nederlanders gemiddeld lagere beroepsniveaus hebben dan Witte Nederlanders. Men beoogt dan een weergave van de status quo. De keuze voor weergave van iets anders dan de status quo wordt nogal eens gezien als ongepaste en ongewenste sturing. Daarbij vergeet men dat ook reproductie van de status quo een vorm van sturing is. Een belangrijke boodschap is dan ook dat neutraliteit niet bestaat.

Elke keuze voor een bepaald personage in een bepaalde situatie met een bepaalde activiteit is precies dat: een keuze. Een keuze die bijdraagt aan het beeld dat jongeren van de werkelijkheid ontwikkelen in welke richting dan ook. Neutraliteit nastreven is daarom een onmogelijke missie. Dit onderzoek beoogt bij te dragen aan bewustwording van vaak onbewuste keuzes. Het is aan de uitgevers om een heldere visie te ontwikkelen op de gewenste mate en aard van representatie van verschillende groepen in hun producten en die om te zetten in richtlijnen voor schrijvers. In welke richting deze keuzes zich ook ontwikkelen, een heldere visie en helder beleid geven in ieder geval duidelijkheid voor de afnemers van de producten die vervolgens daarin weer eigen overwegingen kunnen maken.

REFERENTIES

- ¹ Bassani, C. (2015). Ethnic representation in Canadian primary English textbooks. *Red Feather Journal*, 6(2), 53-74.
- ² LaBelle, J. (2010). Selecting ELL textbooks: A content analysis of ethnicity depicted in illustrations and writing. *Journal of Multiculturalism in Education*, 6(2). Doi: 10.1080/15235882.2011.568590
- ³ Chu, Y. (2015) The power of knowledge: a critical analysis of the depiction of ethnic minorities in China's elementary textbooks. *Race Ethnicity and Education*, 18(4), 469-487. Doi: 10.1080/13613324.2015.1013460
- ⁴ Otlowski, M. (2003). Ethnic diversity and gender bias in EFL textbooks. *Asian EFL Journal*, 5(2), 1–15.
- ⁵ Azimova, N., & Johnston, B. (2012). Invisibility and ownership of language: Problems of representation in Russian language textbooks. *Modern Language Journal*, 96, 337–349
- ⁶ Weninger, C., & Williams, J. P. (2005). Cultural representations of minorities in Hungarian textbooks. *Pedagogy, Culture and Society*, 13(2), 159-180. Doi: 10.1080/14681360500200222
- ⁷ Liew, P. (2007). *An analysis of gender and ethnic representations in Chinese and Malay primary school reading textbooks: Grades 2-6* (Degree of Doctor of Education, Tennessee State University). Geraadpleegd op: <https://digitalscholarship.tnstate.edu/dissertations/AAI3290735/>
- ⁸ Sherlock, Z. (2016). Japan's textbook inequality: How cultural bias affects foreign language acquisition. *Power and Education*, 8(1), 73–87. Doi: 10.1177/1757743815624119
- ⁹ Ndura, E. (2004) ESL and cultural bias: An analysis of elementary through high school textbooks in the western United States of America. *Language, Culture and Curriculum*, 17(2), 143-153, Doi: 10.1080/07908310408666689
- ¹⁰ Denton, K. L., & Muir, S. P. (1994). Making every picture count: Ethnicity in primary grade textbook photographs. *Social Education* 58(3), 156-158.
- ¹¹ Portera, A. (2004). Stereotypes, prejudices and intercultural education in Italy: Research on textbooks in primary schools. *Intercultural Education*, 15(3), 283-294. Doi: 10.1080/1467598042000262572
- ¹² Ito, T. A., & Urland, G. R. (2003). Race and gender on the brain: Electrocortical measures of attention to the race and gender of multiply categorizable individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(4), 616-626. Doi: 10.1037/0022-3514.85.4.616
- ¹³ Kelly, D. J., Liu, S., Ge, L., Quinn, P. C., Slater, A. M., Lee, K., . . . Pascalis, O. (2007). Cross-race preferences for same-race faces extend beyond the African versus Caucasian contrast in 3-month-old infants. *Infancy*, 11(1), 87–95. Doi: 10.1080/15250000709336871
- ¹⁴ Sangrigoli, S., & De Schonen, S. (2004). Recognition of own-race and other-race faces by three-month-old infants. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 45(7), 1219–1227. Doi: 10.1111/j.1469-7610.2004.00319.x
- ¹⁵ Singarajah, A., Chanley, J., Gutierrez, Y., Cordon, Y., Nguyen, B., Burakowski, L., &

- Johnson, S. P. (2017). Infant attention to same- and other-race faces. *Cognition* 159, 76–84. Doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.cognition.2016.11.006>
- ¹⁶ Kowalski, K. (2003). The emergence of ethnic and racial attitudes in preschool-aged children. *The Journal of Social Psychology*, 143(6), 677-690. Doi: 10.1080/00224540309600424
- ¹⁷ Aboud, F. E. (2003). The formation of in-group favoritism and out-group prejudice in young children: Are they distinct attitudes? *Developmental Psychology*, 39(1), 48–60. Doi: 10.1037/0012-1649.39.1.48
- ¹⁸ Guerrero, S., Enesco, I., & Lam, V. (2011). Racial awareness, affect and sorting abilities: A study with preschool children. *Anales de psicología*, 27(3), 639-646.
- ¹⁹ Raabe, T., & Beelmann, A. (2011). Development of ethnic, racial, and national prejudice in childhood and adolescence: A multinational meta-analysis of age differences. *Child Development*, 82(6), 1715–1737. Doi: 10.1111/j.1467-8624.2011.01668.x
- ²⁰ Verkuyten, M. (2007). Ethnic in-group favoritism among minority and majority groups: Testing the self-esteem hypothesis among preadolescents. *Journal of Applied Social Psychology*, 37, 486-500.
- ²¹ Verkuyten, M. (2001). National identification and intergroup evaluation in Dutch children. *British Journal of Developmental Psychology*, 19, 559-571. Doi: 10.1348/026151001166254
- ²² Verkuyten, M., & Thijs, J. (2001). Ethnic and gender bias among Dutch and Turkish children in late childhood: The role of social context. *Infant and Child Development*, 10, 203-217. Doi: 10.1002/icd.279
- ²³ Verkuyten, M. (2002). Ethnic attitudes among minority and majority children: The role of ethnic identification, peer group victimization and parents. *Social Development*, 11(4), 558-570. Doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00215>
- ²⁴ Verkuyten, M. (2005). Ethnic group identification, and group evaluations among minority and majority groups: Testing the multiculturalism hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(1), 121-138. Doi: 10.1037/0022-3514.88.1.121
- ²⁵ Kinket, B. M. & Verkuyten, M. J. A. M. (2000). Social distances in a multi-ethnic society: The ethnic hierarchy among Dutch pre-adolescents. *Social Psychology Quarterly*, 63(1), 75-85. Doi: 10.2307/2695882
- ²⁶ Verkuyten, M. (2002). Perceptions of ethnic discrimination by minority and majority early adolescents in the Netherlands. *International Journal of Psychology*, 37(6), 321-332. Doi: 0.1080/00207590244000142
- ²⁷ Verkuyten, M., & Thijs, J. (2002). Racist victimization among children in The Netherlands: the effect of ethnic group and school. *Ethnic and Racial Studies*, 25(2), 310-331. Doi: 10.1080/01419870120109502
- ²⁸ Benner, A. D., & Graham, S. (2011). Latino adolescents' experiences of discrimination across the first 2 years of high school: Correlates and influences on educational outcomes. *Child Development*, 82(2), 508–519. Doi: 10.1111/j.1467-8624.2010.01524.x

- ²⁹ Smalls, C., White, R., Chavous, T., & Sellers, R. (2007). Racial ideological beliefs and racial discrimination experiences as predictors of academic engagement among African American adolescents. *Journal of Black Psychology*, 33(3), 299-330. Doi: 10.1177/0095798407302541
- ³⁰ Thomas, O. N., Caldwell, C. H., Faison, N., & Jackson, J. S. (2009). Promoting academic achievement: The role of racial identity in buffering perceptions of teacher discrimination on academic achievement among African American and Caribbean black adolescents. *Journal of Educational Psychology*, 101(2), 420-431. Doi: 10.1037/a0014578
- ³¹ CBS Jaarrapport integratie Onderwijs 2018: <https://longreads.cbs.nl/integratie-2018/onderwijs/>
- ³² Inspectie van het Onderwijs. (2007). *Onderadvisering in beeld*. Geraadpleegd op: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31200-VIII-28-b1.pdf>
- ³³ Timmermans, A., Kuyper, H., & Van der Werf, G. (2013). Schooladviezen en Onderwijsloopbanen: Voorkomen, risicofactoren en gevolgen van onder- en overadvisering. Geraadpleegd op: <https://www.avv.nl/sites/default/files/documenten/artikelen/add/Rapport-schooladviezen-en-onderwijsloopbanen.pdf>
- ³⁴ Steele, C. M., Spencer, S. J., & Aronson, J. (2002). Contending with group image: The psychology of stereotype and social identity threat. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 379-440). San Diego, CA: Academic Press.
- ³⁵ Appel, M., & Kronberger, N. (2012). Stereotypes and the achievement gap: Stereotype threat prior to test taking. *Educational Psychology Review*, 24(4), 609-635. Doi: 10.1007/s10648-012-9200-4
- ³⁶ Nguyen, H., & Ryan, A. M. (2008). Does stereotype threat affect test performance of minorities and women? A meta-analysis of experimental evidence. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1314-1134. Doi: 10.1037/a0012702
- ³⁷ Steele, C. M., & Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 797-811. Doi: 10.1037//0022-3514.69.5.797
- ³⁸ Gonzales, P. M., Blanton, H., & Williams, K. J. (2002). The effects of stereotype threat and double-minority status on the test performance of Latino women. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(5), 659-670. Doi: <http://dx.doi.org/10.1177/0146167202288010>
- ³⁹ Wasserberg, M. J. (2014). Stereotype threat effects on African American children in an urban elementary school. *The Journal of Experimental Education*, 82(4), 502-517. Doi: 10.1080/00220973.2013.876224
- ⁴⁰ Osborne, J. W. (2001). Testing stereotype threat: Does anxiety explain race and sex differences in achievement? *Contemporary Educational Psychology* 26, 291-310. Doi: doi:10.1006/ceps.2000.1052
- ⁴¹ Kellow, J. T., & Jones, B. D. (2008). The effects of stereotypes on the achievement gap: Reexamining the academic performance of African American high school students. *Journal of Black Psychology*, 34(1), 94-120. Doi: 10.1177/0095798407310537

- 42 Hewstone, M., & Swart, H. (2011). Fifty-odd years of inter-group contact: From hypothesis to integrated theory. *British Journal of Social Psychology, 50*, 374–386. Doi: 10.1111/j.2044-8309.2011.02047.x
- 43 Cameron, L., Rutland, A., Hossain, R., & Petley, R. (2011). When and why does extended contact work? The role of high quality direct contact and group norms in the development of positive ethnic intergroup attitudes amongst children. *Group Processes & Intergroup Relations 14*(2), 193-206. Doi: 10.1177/1368430210390535
- 44 Miles, E., & Crisp, R. J. (2014). A meta-analytic test of the imagined contact hypothesis. *Group Processes & Intergroup Relations, 17*(1) 3–26. Doi: 10.1177/1368430213510573
- 45 Castelli, L., De Dea, C., & Nesdale, D. (2008). Learning social attitudes: Children’s sensitivity to the nonverbal behaviors of adult models during interracial interactions. *Personality and Social Psychology Bulletin, 34*(11), 1504–1513. Doi: 10.1177/0146167208322769
- 46 Castelli, L., Zogmaister, C., & Tomelleri, S. (2009). The transmission of racial attitudes within the family. *Developmental Psychology, 45*(2), 586–591. Doi: 10.1037/a0014619
- 47 Segal, G., Birnbaum, D., Deeb, I., & Diesendruck, G. (2015). The intergenerational transmission of ethnic essentialism: how parents talk counts the most. *Developmental Science, 18*(4), 543–555 DOI: 10.1111/desc.12235
- 48 Skinner, A. L., Meltzoff, A. N., & Olson, K. R. (2017). Catching” social bias: Exposure to biased nonverbal signals creates social biases in preschool children. *Psychological Science, 28*(2), 216–224. Doi: 10.1177/0956797616678930
- 49 Pirchio, S., Passiatore, Y., Panno, A., Maricchiolo, F., & Carrus, G. (2018). A chip off the old block: Parents’ subtle ethnic prejudice predicts children’s implicit prejudice. *Developmental Psychology, 9*(110). Doi: 10.3389/fpsyg.2018.00110
- 50 Nairn, A. & Fine, C. (2008). Who’s messing with my mind? The implications of dual-process models for the ethics of advertising to children. *International Journal of Advertising, 27*(3), 447-470. Doi: 10.2501/S0265048708080062
- 51 Shutts, K. (2015). Young children’s preferences: Gender, race, and social status. *Child Development Perspectives, 9*(4), 262-266. Doi: 10.1111/cdep.12154
- 52 Qian, M. K., Heyman, G. D., Quin, P. C., Fy, G., & Lee, K. (2019). Differential developmental courses of implicit and explicit biases for different other-race classes. *Developmental Psychology, 55*(7), 1440-1452. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/dev0000730>
- 53 Van Groenigen, E., & Hartgers, M. (2019). *Geslaagd! Profielen, vakken en cijfers van geslaagden in vwo, havo en vmbo-t*. Geraadpleegd op CBS: <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2019/11/geslaagd-profielen-vakken-en-cijfers-van-geslaagden>
- 54 EU Commission, (2009). “Recommendation of 29 October 2009 on the use of the International Standard Classification of Occupations (ISCO-08). [with translations of ISCO-08 in 23 EU languages].” *Official Journal of the European Union*, 52.

- ⁵⁵ Centraal Bureau voor de Statistiek (2019). *Bevolking; leeftijd, migratieachtergrond, geslacht en regio, 1 januari*. Geraadpleegd op: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37713/table?fromstatweb>
- ⁵⁶ James, C. E. (2010). Students “at risk”: Stereotypes and the schooling of black boys. *Urban Education*, 47(2) 464–494. Doi: 10.1177/0042085911429084
- ⁵⁷ Harrison, K. C., & Lawrence, S. M. (2004). College students' perceptions, myths, and stereotypes about African American athleticism: a qualitative investigation. *Sport, Education and Society*, 9(1), 33-52. Doi: 10.1080/1357332042000175809
- ⁵⁸ Jackson, D. Z. (2012, 13 december). The height of hypocrisy in higher education. *Boston Globe*. Geraadpleegd op: <https://www.bostonglobe.com/opinion/2015/12/13/the-height-hypocrisy-higher-education/ZKAalThMCKHUwJPBqhUFMK/story.html>
- ⁵⁹ Van Sterkenburg, J., & Knoppers, A. (2004). Dominant discourses about race/ethnicity and gender in sport practice and performance. *International Review for the Sociology of Sport*, 39(3), 301-321. Doi: 10.1177/1012690204045598
- ⁶⁰ Duffy, M. (2014, 1 mei). Neil deGrasse Tyson on stereotypes, societal expectations, and women and minorities in science [Blog post]. Geraadpleegd op: <https://dynamicecology.wordpress.com/2014/05/01/neil-degrasse-tyson-on-stereotypes-societal-expectations-and-women-and-minorities-in-science/>
- ⁶¹ Tran, N., & Birman, D. (2010). Questioning the model minority: Studies of Asian American academic performance. *Asian American Journal of Psychology*, 1(2), 106–118. Doi: 10.1037/a0019965

APPENDIX: CODEERSYSTEEM

Uitgangspunt was dat alle individuen, duo's en groepen in de schoolboeken die geclassificeerd kunnen worden als mannelijk of vrouwelijk (of gemengd bij duo's of groepen) zijn opgenomen in het databestand. Een duo of groep bestaat uit personen die niet los van elkaar worden genoemd en niet in unieke activiteiten of rollen worden beschreven of afgebeeld (bijvoorbeeld: 'meneer en mevrouw de Boer gaan een auto kopen', of 'de meisjes van groep 8 werken aan een opdracht' of een afbeelding van een sportteam). Voor ieder individu is vastgesteld hoe vaak ze werden genoemd (of afgebeeld) waarbij ook persoonlijk voornaamwoorden die naar de persoon (of duo of groep) verwijzen werden meegeteld (zoals hij, haar, hun).

CLASSIFICATIE PERSONAGES

Geslacht: Vrouw of Man

Geslacht van de persoon kan op basis van de volgende informatie worden vastgesteld: (a) persoonlijk voornaamwoorden; (b) naam van de persoon; (c) identiteit van de persoon.

- (a) **Persoonlijk voornaamwoorden.** Verwijzingen naar de persoon met hij/hem/zijn of zij/haar
- (b) **Naam van de persoon.** Namen die duidelijk verwijzen naar een man of een vrouw
- (c) **Identiteit van de persoon.** Bij bekende personen van wie gender algemeen bekend is

Bij een duo of een groep geldt dat bij een mix van geslachten 'gemengd' wordt geclassificeerd.

Etniciteit

In dit onderzoek is onderscheid gemaakt tussen personages afkomstig uit Westerse landen waar een Witte huidskleur domineert (Europa, Rusland, Noord Amerika of Australië/Nieuw Zeeland), versus personages met een niet-Witte/Westerse afkomst (NW etniciteit). Daarnaast is waar mogelijk onderscheid gemaakt tussen vier meer specifieke etnische NW groepen: Zwart/Afrikaans, Arabisch/Turks, Aziatisch (Oost en Zuid), en Latijns Amerikaans. Etniciteit kon op basis van verschillende soort informatie worden gecodeerd: voornamen en/of achternamen, informatie in de tekst over de etnische afkomst van het personage, uiterlijkheden zoals te zien op een afbeelding van het personage, of algemene kennis over de etniciteit van een beroemde persoon.

Voornamen

Om uit voornamen etniciteit te herleiden is gebruik gemaakt van informatie uit de voornamendatabank van het Meertens Instituut. In deze databank staat aangegeven in welke landen/regio's personen in Nederland met die naam zijn geboren. Geboortelanden behorende bij een naam zijn dus als indicatie gebruikt voor etniciteit. Hierbij hebben we gekeken naar de

percentages van mensen met een bepaalde naam die geboren zijn in een niet-Westers land waar een witte huidskleur domineert als indicatie voor NW etniciteit.

Familieleden van personages in de tekst die op basis van voornaam werden ingedeeld ('de moeder van Kees') werden ook basis van die voornaam ingedeeld. Vrienden, partners, burens en andere niet-bloedverwanten werden als 'onbekend' ingedeeld, voor het gemak uitgaande van mono-etnische families. Personages konden in meerdere etnische groepen worden geclassificeerd als de geboortelanden van de naamdragers in het bestand over meerdere regio's waren verdeeld.

Achternamen

Sommige personages hadden alleen een achternaam (bijvoorbeeld mevrouw de Vries of boer Pieterse) en geen verdere informatie over uiterlijk of herkomst. Er bestaat een databank voor achternamen, maar deze geeft geen informatie over de landen van herkomst of etniciteit van de dragers van de namen. Daarom zijn de achternamen personages door de onderzoekers zelf geclassificeerd. Dit bleek een eenvoudige opgave, want alle achternamen van deze personages waren overduidelijk Nederlands (zoals in de voorbeelden hierboven). Net als voor voornamen geldt dat etniciteit niet zonder meer uit een achternaam kan worden afgeleid. Dit punt wordt nader besproken in het reflectiehoofdstuk.

Informatie in de tekst

Als in de tekst een herkomstland of etniciteit werd vermeld, kon dit worden gebruikt voor classificatie van etniciteit. Bijvoorbeeld: een Japanse kunstenaar, of een schrijfster uit Indonesië, of een Amerikaanse ondernemer. Als duidelijk was dat de persoon echt bestaat, werd op internet nagegaan of de persoon ook werkelijk die etniciteit heeft. In bijna alle landen is wel sprake van enige etnische diversiteit, dus kan niet zomaar worden aangenomen dat het personage de etniciteit heeft van de meerderheid in dat land. Aanvullende informatie kan dan helpen om dit vast te stellen.

Informatie op afbeeldingen

Op afbeeldingen werd gekeken naar huidskleur, haarkleur, haartextuur, oogvorm en kleding om een indruk te krijgen van de etnische afkomst van een personage. Bij twijfel over de specifieke etnische groep werd 'niet gespecificeerd' gecodeerd.

Bekende personen

De etniciteit van beroemdheden werd gecodeerd op basis van algemene kennis en waar nodig aangevuld met informatie op internet.

BEROEPEN, ACTIVITEITEN, EN ROLLEN

Beroepen

- (a) Het hebben van een beroep werd vastgesteld op basis van de tekst en/of afbeeldingen. Een beroep werd alleen gecodeerd als expliciet werd gemaakt dat de persoon een activiteit beroepsmatig uitvoerde. Doorgaans was dit simpelweg door tekst (de dokter, een slager, de docent, etc.), soms ook door afbeeldingen, maar alleen als duidelijk was dat het ook echt om een beroepsmatige uitvoering van een taak ging. Zo is iemand die op een afbeelding de ramen wast alleen gecodeerd als 'glazenwasser' als er bijvoorbeeld ook een busje zichtbaar was waarop duidelijk werd dat het om iemand met of van een glazenwassersbedrijf gaat.
- (b) Beroep wetenschapper. Dit beroep werd gecodeerd op basis van de tekst. Het beroep wetenschapper werd niet alleen afgeleid uit de aanduiding 'wetenschapper', maar ook uit woorden zoals 'onderzoeker', 'uitvinder', of 'bedenker van een theorie/techniek', of uit werkwoorden zoals 'onderzoekt/onderzocht/vond uit'. Hierbij werd aangetekend of het om een historische wetenschapper ging (zoals Pythagoras of Leonardo da Vinci) zodat hierin onderscheid gemaakt kon worden in de analyses.
- (c) Beroep topsporter. Dit beroep werd gecodeerd op basis van de tekst en/of afbeeldingen. In de tekst werd gekeken naar woorden zoals 'topsporter', 'topatleet', 'voetbalprof', 'schaatser', etc. Bekende sporters (zoals Serena Williams, of Lionel Messi) konden ook op basis van algemene kennis worden geclassificeerd als topsporter. Personages die een sport beoefenen, maar waarvan niet duidelijk is of zij dat beroepsmatig doen werden niet als topsporter geclassificeerd.

Op basis van de *International Standard Classification of Occupations (ISCO)* zijn ook statusscores aan de beroepen toegekend om de maatschappelijke status van een bepaald beroep aan te geven.

Activiteiten en rollen

Een personage kon gescoord worden op meerdere activiteiten (en/of rollen), bijvoorbeeld als een persoon in een langer verhaal meerdere activiteiten ondernam, of als de activiteit kenmerken van meerdere typen vertoonden.

- (a) Sportieve activiteit. Alle sportactiviteiten, zoals voetballen, volleyballen, schaatsen, skiën, wielrennen, mountainbiken, etc.
- (b) Intellectuele activiteit. zoals rekenen, schrijven, bedenken, uitvinden en analyseren.
- (c) Technische activiteit. Activiteiten zoals bouwen en repareren.
- (d) Rol van beroemdheid werd voornamelijk vastgesteld op basis van algemene kennis over zoals schrijvers, zangers, acteurs, sporters, of op basis van de inhoud van de tekst – waar nodig aangevuld met een google search om te zien of het om een algemeen bekend persoon gaat.